

Verfransing te Gent (1793-1814)

INLEIDING

Degenen die zich — zowel met historische als met polemische bedoeling — op de studie van taaltoestanden in het verleden toelagen, hebben, wanneer zij de Franse periode in hun analyse betrokken, vooral de politiek behandeld die de Franse bezetters ten voordele van het Frans hebben gevoerd. Dat er een dergelijke taalpolitiek werd gevoerd, loochent wel niemand. De « flaminganten » echter bevoerden dat hier de oorzaak te zoeken was van de verfransing der Vlaamse burgerij, waarvan de gevolgen gedurende de ganse XIXe en nog in de XXe eeuw zouden voelbaar blijven. De « fransquillons », integendeel, terwijl zij toegaven dat er ontegensprekelijk een taalpolitiek door de overheden gevoerd werd, hielden toch staande dat die politiek geen doorslaggevende factor was in het verfransingsproces van de Vlaamse elite, dat ze op rekening schoven van de aantrekkingskracht die van de Franse beschaving uitging.

Merken wij alvast op dat die taalpolitiek tot nog toe niet grondig bestudeerd werd: men vergenoegt zich met het opsommen van enkele wetsbesluiten en decreten van algemene aard die te Parijs werden genomen, zonder rekening te houden met de toepassing van die maatregelen door ondergeschikte en locale instanties... waar het tenslotte toch op aankomt!

Ook verliest men dikwijls uit het oog dat een taalpolitiek zowel een gunstig als een ongunstig onthaal kan te beurt vallen. Het gaat, menen wij, niet op te beweren dat een taal door dwangmaatregelen van hogerhand aan een bepaalde bevolking zou kunnen opgedrongen worden. Bij de studie van taalpolitiek, zoals bij deze van iedere politiek, moet rekening gehouden worden met de concrete omstandigheden waarin zij zich laat gelden: zo degenen aan wie men een bepaalde taal wil opdringen er, geheel of voor een groot deel, vijandig tegenover staan, dan bestaat er veel kans dat die politiek in haar opzet mislukt. Er moet dus rekening gehouden worden met de sterkere of zwakkere intensiteit waarmede een bevolking, in positieve of negatieve zin, op de gevoerde taalpolitiek reageert.

Noteren wij ook dat de taalpolitiek niet de enige factor is die, gedurende deze periode, de ontwikkeling der taaltoestanden conditionneert. Wij moeten (zoals wij het voor de Oostenrijkse tijd gedaan hebben) rekening houden met de sociale, economische, letterkundige, wetenschappelijke en andere factoren die op het taalgebeuren ingrijpen.

In het licht van voorafgaande methodologische bemerkingen zullen wij trachten een overzichtelijke schets te geven van de verfransing te Gent gedurende de Franse tijd.

HET ONDERWIJS

Tijdens de verwarde periode 1793-1796 waren de onderwijsinstellingen van het oud regime grotendeels te loor gegaan. Talrijke kleine scholen verdwenen: vele schoolmeesters die, tengevolge van de financiële crisis, niet meer betaald werden sloten hun scholen, anderen werden uit hun ambt ontheven omdat zij weigerden zich naar de voorschriften der Franse overheden (vooral in zake godsdienst) te voegen. Door de afschaffing der kloosters verdwenen de meisjesspensionnaten die er bij hoorden (1796); ook de colleges werden afgeschaft. De Leuvense «Alma Mater» werd op 26 Oktober 1797 door de overheden gesloten.

Na 1797 treedt in deze toestand verbetering in. Kleine scholen worden opnieuw opgericht: talrijke kloosterlingen, door de afschaffing van hun orden getroffen, nemen hun toevlucht tot het onderwijs. Ook de overheden beginnen zich, in opbouwende zin, met onderwijsaan gelegenheden in te laten. Op 14 Floréal jaar VI, bepaalt een onderwijsplan voor België dat de onderwijzers de kinderen Frans moeten leren tezen en schrijven en hun de rekenkunde en de republikeinse catechismus moeten aanleren. Gebruik van het Vlaams en het aanleren van die taal werden uitdrukkelijk verboden: in feite werd dit laatste voorschrift, waarop P. Verhaegen de nadruk legt¹, nooit in de praktijk omgezet. Belangrijker zijn de maatregelen waarbij «primaire» scholen werden opgericht, waarop wij evenwel verder terugkomen. In feite ontwikkelt zich dus, na 1797, een staatsonderwijs naast het privaatonderwijs (sector waarmede de Franse overheden zich niet verder inlieten).

Hoe was de toestand nu in private kleine scholen te Gent na 1797?

Het onderwijs werd aan kinderen van behoeftigen en vagebonden en aan wezen verstrekt in liefdadigheidsinstellingen die door godvruchtige personen gehouden werden: de meisjes leerden er naaiof kantwerk, de jongens een of ander ambacht, benevens godsdienstonderricht en de eerste beginselen van lees- en schrijfkunst. In 1811 telde Gent zeven dergelijke scholen, bezocht door 560 leerlingen².

Kinderen die behoorden tot de lagere volksklassen (vooral werklieden) werden onderwezen in «scholen van de laatste klasse». Gedurende de enkele uren van de dag, waarop talrijke jonge werklieden, overal in de fabrieken verspreid, er zich konden heen begeven werden zij onderwezen door arme, slecht betaalde onderwijzers. Deze laatsten beschouwden het onderwijs als een bijverdienste. Daarbuiten oefenden zij immers nog een ander beroep uit. De kinderen leerden er lezen en ontvingen er catechismusonderricht. In 1811 waren er te Gent 48 dergelijke scholen met een bevolking van 852 leerlingen. Slechts één schoolmeester, Van Hese, beweerde dat hij de oudere leerlingen (van

(1) VERHAEGEN P. *La Belgique sous la domination Française. 1792 à 1814.* Brussel, Goemare en Parijs, Plon, 1922-1927. Deel III, blz. 121-123.

(2) Algemeen Rijksarchief Gent. Schelvedepartement. Lias, 1887. De meier van Gent aan de prefect, 27 October 1808 en 7 April 1811.

de 20 die zijn school bezochten) de beginselen der Franse taal aanleerde³.

Ten behoeve van meer goeode standen bestonden de « particuliere » scholen, door privaaf initiatief, zonder tussenkomst of reglementering vanwege de overheden, geleid. De schoolmeesters voorzagen in hun behoeften door het innen van een (trouwens matig) schoolgeld. In 1811 telde Gent 31 dergelijke scholen door 1650 leerlingen bezocht. De ouders verkozen inderdaad dikwijls hun kinderen naar een particuliere school te sturen omdat zij, om godsdienstige redenen, wanstrouwig stonden tegenover de primaire scholen. Welke was nu de waarde van het onderwijs dat er verstrekt werd? Wij weten dat de meeste dier schoolmeesters arm waren en daarenboven weinig geleerd. Wanneer dan 23 onder hen beweren dat zij, onder andere vakken, de beginselen der Franse taal onderwijzen⁴, dan staan wij daar toch sceptisch tegenover. Nog in 1802 merkte de meier van Gent op dat slechts enkele schoolmeesters, met name Delbecq, Guersouille en Teirlinck de beginselen van het Frans « met succes » onderwezen⁵. In 1803 nam de onderwijzer Van Beneden een ondermeester voor het Frans en het Nederlands, die vooral het Frans goed machtig was⁶. In 1810 opende Coquilhart, baccalaureus van de Parijse Universiteit, die leraar aan de secundaire school te Aalst en studiemeester aan het Gentse lyceum geweest was, een particuliere school waar hij aan 16 leerlingen, met het Frans als voertaal, onderwijs verstrekte⁷. Uit die meer betrouwbare gegevens kunnen wij dus besluiten dat slechts in een zestal van die scholen het Frans onderwezen werd, dat wil zeggen dat slechts een goede driehonderd leerlingen de beginselen van het Frans hebben bestudeerd of een meer gevorderde cursus in die taal gevolgd hebben.

In 1798 werd besloten tot de oprichting van primaire scholen. Om er onderwijzer te worden moesten de kandidaten een examen afleggen voor een jury: kennis van Frans en Vlaams was vereist. Aan de plaats van « primair » schoolmeester waren vele voordelen verbonden: een jaarwedde door de overheden uitbetaald, kosteloos bewonen van het schoollokaal, en, daarenboven, schoolgeld van de leerlingen. In 1798 waren er te Gent 4 « primaire » scholen⁸. In 1802 werd hun getal op 6 gebracht⁹ en in 1811 telde men er 8 door ongeveer 360 leerlingen bezocht¹⁰. In al deze scholen, werd overeenkomstig het onderwijsplan der regering, Frans en Vlaams, schrijfkunst, beginselen der aardrijkskunde, rekenkunde en godsdienst onderwezen¹¹. Op 14 October be-

(3) A. R. Gent. Schelde. Lias 1887. De meier van Gent aan de prefect, 27 October 1808 en de onderprefect van het eerste arrondissement aan de prefect, 7 April 1811.

(4) Tabel van de prefect, 18 Septemebr 1811. A. R. Gent. Schelde. Lias 1887.

(5) Brief aan de prefect, 26 Messidor jaar X. A. R. Gent. Schelde. Lias 1882.

(6) Aankondiging in de *Journal de Commerce*, 30 October 1803.

(7) A. R. Gent. Schelde. Lias 334.

(8) A. R. Gent. Schelde. Lias 1878.

(9) A. R. Gent. Schelde. Lias 1877.

(10) A. R. Gent. Schelde. Lias 1887.

(11) Tabel van de prefect, 30 Nov. 1811. A. R. Gent. Schelde. Lias 1887.

dankten de onderwijzers J. Rochefort en J. H. Berbiers, in naam van leerlingen der « primaire » scholen, de meier voor de steun die hij hun verleende en beweerden dat, onder hun leerlingen, de beste elementen niet alleen correct Frans en Vlaams leerden lezen en schrijven maar ook in staat waren vlot van de ene taal in de andere te vertalen¹². De stichting van deze scholen betekende dus een belangrijke stap voor het verspreiden van het Frans onder een gedeelte der jongere generatie; zonen van burgers, ambachtslieden, kleinhandelaars en behoeftigen (een beperkt aantal onder hen werd er kosteloos onderwezen) vonden er hun voordeel bij.

In 1797 openden de overheden een centrale school te Gent, die de afgeschafte colleges vervangen moest, zoals het overal in Frankrijk gebeurd was. Het onderwijzend personeel der school stond op een hoog wetenschappelijk peil en was, meer bepaald, met de Franse taal zeer vertrouwd. Bernard Coppens, leraar in de plantenkunde, had in 1797 bij A. Colin te Parijs een in het Frans gesteld handboek der botanica uitgegeven. Kluyskens, leraar in natuurwetenschappen, zou later de « *Annales de Littérature Médicale et Etrangère* » (1805-1813) besturen. Couret-Villeneuve, leraar in de letterkunde, stelde de Franse redevoeringen op ter gelegenheid van de prijsuitdelingen. Norbert Cornelissen, leraar in de geschiedenis, is schrijver van een groot aantal Franse gedichten en gelegenheidsstukken. Charles Van Hulthem, leraar in de bibliographie, was licentiaat in de rechten van de Universiteit te Leuven, en had lange tijd te Parijs verbleven. Voertaal van het onderwijs was het Frans, maar geen systematisch onderwijs van het Frans was voorzien. Er was slechts een cursus van algemene grammatica, die de ouders veel te abstract vonden: wat zij voor hun kinderen begeerden was onderwijs van het Frans¹³. Reeds een maand na het begin van het eerste schooljaar werd een leraar in de levende talen benoemd die, in de lagere klassen, het Frans zou onderwijzen.

In het jaar VI werd de school bezocht door 106 leerlingen¹⁴, in het jaar IX door 150, in het jaar XI door 250¹⁵, en in het jaar XIII insgelijks door 250¹⁶, dit volgens officiële statistieken. De school schijnt dus druk bezocht geweest te zijn, maar wij moeten er op wijzen dat in een stad die toen 50.000 inwoners telde, de centrale school twee colleges verving. Een lijst van leerlingen, die in het jaar IX een prijs behaald hebben, is ons bewaard gebleven: de meesten hunner zijn Gentenaars,

Buyens, 1927, pp. 216-217.

(12) NEVE (J.) *Gand sous la Domination Française, 1792-1814*. Gent, A.

(13) Over de centrale scholen in het Algemeen vooral wat betreft de taaltoestanden: BRUNOT (F.) *Histoire de la langue française*, Tome IX. *La Révolution et l'Empire*. Première partie. *Le français langue nationale*. Parijs, A. Colin, 1927, pp. 320/322, 326/342, 343/348, 423/434. — Gegevens over de centrale school te Gent hebben wij geput in een niet gepubliceerde dissertatie van Juffrouw Danby (1931). Het gaat hier meer om een historische dan om een philologische thesis, en het eigenlijk linguïstisch aspect wordt enigzins verwaarloosd.

(14) Enige lijst die door Juffrouw Danby vermeld wordt.

(15) A. R. Gent. Schelde. Lias 1676.

(16) NEVE (J.) *o.c.*, p. 200, nota 1.

men telt er ook enkele Brusselaars en Kortrijkzananen, alsmede een klein aantal Fransen. De ambtenaren der Franse administratie waren van overheidswege verplicht er hun kinderen heen te sturen, maar dezen vormden slechts een minderheid onder de leerlingen en klaarblijkelijk zonden de gegoede burgerij en de adel er eveneens hun kinderen heen. De jeugd leefde op school in een geheel verfranse atmosfeer: de Vlamingen studeerden er samen met jonge Fransen; alle cursussen werden er uitsluitend in het Frans gegeven. Tijdens hun vormingsperiode leerden de leerlingen lezen, schrijven, denken, redeneren, dit alles in het Frans.

Overeenkomstig een wet van 1802 werden de centrale scholen vervangen door lycea. Het lyceum van Gent werd in 1805 geopend¹⁷. Het lerarenkorps bestond bijna uitsluitend uit Fransen, nieuwelingen te Gent. Het Frans bleef de voertaal van het onderwijs, maar toch betekende het nieuwe schoolplan een terugkeer tot het Latijn, een reactie tegen de tendenz der centrale scholen die de hoofdplaats aan het Frans en aan de moderne geest inruimden. Nochtans schijnt ons het programma beter geordend, meer methodisch dan dat der centrale scholen. In de lagere klassen bestudeerde men op grondige wijze de Franse taal en spraakkunst. In de hogere klassen werd vooral Latijn en Grieks onderwezen: nochtans werden de auteurs in het Frans uitgelegd en vertaald. Alle andere cursussen werden in het Frans gegeven¹⁸.

Het aantal leerling was geringer dan dat der centrale school: trouwens het maximum-aantal werd door de overheden tot 150 beperkt, waarvan 66 zonen van ambtenaren en officieren zouden zijn. De regering betaalde, geheel of grotendeels, het schoolgeld der leerlingen. In December 1810 studeerden er 85 leerlingen op kosten van de regering, 17 van hun gemeente, 14 van hun ouders. Daarenboven bezochten 11 externen de school¹⁹. De meeste externen en kostleerlingen die op kosten van hun ouders studeerden waren Gentenaars, of tenminste Vlamingen. Van 87 toegekende studiebeurzen, waarover wij gegevens verzamelden²⁰, werden er 20 toegekend aan zonen van Fransen²¹, 34 aan Genteaars, 10 aan inwoners van het departement²², 23 aan inwoners van andere departementen. Enkelen der Gente-

(17) A. R. Gent. Schelde. Lias 1884.

(18) Zie voor gedetailleerde gegevens over het onderwijs in de verschillende klassen het programma der openbare oefeningen van 8 tot 12 Augustus 1812 (A. R. Gent. Schelde. Lias 1888). Ook het programma der prijsuitdeling van 9 tot 11 Augustus 1813 bevat belangwekkende gegevens. (A. R. Gent Schelde. Lias 1888).

(19) A. R. Gent. Schelde. Lias 1887.

(20) Documenten van A. R. Gent. Schelde. Lias 1884 en 1885.

(21) Wij citeren als voorbeeld M. Bazenerye, zoon van de onderprefect van Eecloo, Georges Bout, zoon van de plaatscommandant van Gent, Bandelin, zoon van een bureeloverste der prefectuur. Gabriel Defailly, zoon van een uitwijkeling.

(22) Bij voorbeeld de zonen van Baude, ontvanger der registratie te Waarschoot, van Sarraris, adjunct van de meier te Lokeren, van J. Van Hele, drukker te Aalst.

naars zijn zonen van te onzent gevestigde Fransen²³, de meesten zijn zonen van ambtenaren²⁴, van handelaars²⁵, van artisten²⁶, waarbij enkele leerlingen der vroegere centrale school²⁷ en een paar uitzonderlijk begaafde wezen zich kwamen voegen²⁸.

De leerlingen leven op het lyceum in een geheel verfranst milieu: de bedoeling van de opvoeding die er verstrekt werd was trouwens hen te denationaliseren, van hen ambtenaren en officieren te maken, die trouwe dienaars zouden zijn van Napoleon's staat²⁹. Wanneer deze leerlingen, tussen 1820 en 1830, een rijpere ouderdom zullen bereikt hebben, zullen zij op de commandoposten in het openbare leven staan waar zij de geheel op Frankrijk afgestemde geest, waarmee zij bezielde zijn, trachten te doen zegevieren.

Naast de lycea werden, krachtens de wet van 1 Mei 1802, «secundaire scholen» opgericht, die, met toestemming der overheden gesticht, door privaatspersonen bestuurd werden. Zij vervingen in feite de vroegere colleges en men doceerde er Frans en Latijn, de eerste beginselen der aardrijkskunde, der geschiedenis en der wiskunde. Het eerste pensionnaat dat te Gent tot secundaire school verheven werd was dat van P. Botte, leraar aan de centrale school. Zijn school bleef in leven van 1802 tot 1805; in 1803 werd ze bezocht door 20 kostleerlingen en 12 externen³⁰, in 1805 door 6 kostleerlingen en 30 externen³¹. De lagere klasse, ten behoeve van jongeren die geen Frans kenden, was verdeeld in twee «cursussen»: in de eerste doceerde men Latijn en Frans, in de tweede uitsluitend Frans lezen en schrijven. De school van Henry Louis die in 1803 tot secundaire school verheven werd, kende een kortstondig bestaan, daar zij reeds in 1805 ophield te bestaan³².

Het pensionnaat van Desauw te Melle bestond sedert 1789. Er waren 5 klassen: van schrijfkunst, van aardrijkskunde, van rekenkunde, van vertaling uit het Latijn en uit het Vlaams in het Frans, van Franse spraakkunst. Reeds in 1802 was onderwijs van het Frans er hoofdzaak³³. Door een decreet van 1804 werd het pensionnaat tot secundaire school omgevormd³⁴. Desauw onderwees er, met de hulp van 4 leraren, aan 75 kostleerlingen in 1805 en aan 61 in 1810. Zijn school stond in hoog aanzien en werd bezocht door kinderen behorende tot de Gentse adel, burgerij en handelslui. Het onderwijs werd er in het

(23) de zoon van haarkapper Beaucamp.

(24) de zonen van Ch. Dedeken, vrederechter te Gent, van F. Rapp, ontvanger der belastingen te Gent, van Lefevre, huissier bij het tribunaal van eerste aanleg te Gent, van F. Danneel „agent municipal” te Gent.

(25) de zonen van Bertrant, Bonne Savonie, handelaars.

(26) de zonen van Nisette (artist), aVn den Abeele (schilder) en anderen

(27) bij voorbeeld H. Agneessens, Ch. Van Acker, P. Claeys.

(28) bij voorbeeld Ad. Quetelet, Ch. Loensberghe.

(29) PIRENNE (H.) *Histoire de Belgique*, Brussel, Lamertin, dl. VI, p. 188.

(30) NEVE (J.) *o. c.*, p. 206.

(31) A. R. Gent, Schelde. Lias 1882. Over het onderwijs lias 1882

(32) A. R. Gent, Schelde, lias 1882.

(33) A. R. Gent, Schelde, lias 1881.

(34) A. R. Gent, Schelde, lias 1876.

Frans gegeven en een speciale meester, J. H. Bombeke, was ermede belast de beginnelingen te onderwijzen in het Frans, het Latijn en de schrijfkunst. In een cursus over het Vlaams was op het programma niet voorzien³⁵.

Omstreeks 1805 stichtte Maquaire een pensionnaat, dat later een secundaire school werd. Deze werd in 1810 bezocht door 40 kostleerlingen en 20 externen. Men onderwees er de humaniora tot en met de rhetorica, met inbegrip van het Frans. Naast de secundaire scholen bestonden talrijke pensionnaten, die zich vooral onderscheidden door het feit dat het Latijn niet op hun programma stond. Zekere van deze pensionnaten, deze van Couret-Villeneuve en Wilkens, waarvan het onderwijs weinig aan de practische noodwendigheden aangepast was, kenden slechts een kortstondig bestaan³⁶. Andere kenden meer succes. In 1804 bemerkte de meier van Gent dat in al deze pensionnaten, wat Frans en rekenkunde betreft, goede leerlingen gevormd werden³⁷. In sociaal opzicht moeten wij de pensionnaten van andere scholen onderscheiden: het schoolgeld voor kostleerlingen was hoog en zelfs dat voor externen was ten minste drie maal hoger dan in particuliere scholen; dit betekent dat toegang tot de pensionnaten tot kinderen uit de gegoede standen beperkt bleef. In 1811 werd het pensionnaat van J. B. Dewulf, die met de hulp van 5 meesters onderwees, bezocht door 31 kostleerlingen en 22 externen. Het Latijn en de aardrijkskunde werden door de leerlingen verwaarloosd, en men onderwees er vooral Franse taal en letterkunde. Terzelfdertijd werd het pensionnaat van J. B. Delheyd te Rooigem bij Gent door 35 kostleerlingen en 12 externen bezocht. Ook hier werd aan onderwijs van het Frans een belangrijke plaats ingeruimd³⁸.

Ook ten behoeve van meisjes bestonden er talrijke pensionnaten, waarvan sommige slechts de voortzetting waren van oud regime instellingen: het onderwijzend personeel bestond er uit vroegere kloosterzusters, die zodoende in het burgerlijk leven hun vroeger beroep uitoefenden. In dit geval bevinden zich in 1811 de pensionnaten van Marie de Peneranda (voortzetting van de «dames de l'Instruction Chrétienne»), van Mevrouw Fromont (voortzetting der «Apostolines»). Andere pensionnaten werden tijdens de Franse periode door privaatspersonen opgericht. In totaal telde men te Gent in 1811 acht meisjespensionnaten bezocht door 130 kostleerlingen en 116 externen, dochters uit adellijke of burgerlijke families³⁹. In al deze instellingen werd het Frans onderwezen, maar de kwaliteit van dit onderwijs was afhankelijk van de capaciteiten van het onderwijzend personeel en van het geëiste schoolgeld.

De school voor geneeskunde die, in 1745 opgericht, ten tijde van

(35) A. R. Gent. Schelde, Lias 1887.

(36) Over de beide pensionnaten A. R. Gent. Schelde, lias 1873 en 1882.

(37) De meier aan de prefect, 27 Messidor jaar XIII. A. R. Gent, Schelde, lias 1887.

(38) A. R. Gent, Schelde, lias 1887.

(39) A. R. Gent. Schelde, lias 1887.

de Omwenteling verdwenen was, werd in 1807 heropgericht⁴⁰. Het onderwijs werd er aan dokters en apothekers in het Frans gegeven⁴¹. Enkel voor de vroedvrouwen, die weinig geletterd waren en tot de armere klasse der bevolking behoorden, werden de lessen in het Vlaams gegeven.

Om in de vorming van toekomstige advocaten, magistraten en ambtenaren te voorzien werd te Brussel in 1806 een school voor rechtsstudien geopend⁴². De lessen moesten er in het Frans gegeven worden, met uitzondering van Romeins Recht waar de professoren de Latijnse teksten in het Latijn zouden commenteren. Dit gebruik van het Latijn stelde de overheden voor een netelige kwestie: de meeste leerlingen waren het Latijn niet voldoende machtig om, overeenkomstig een decreet van het jaar XIII, het examen van het eerste baccalaureaat en van het eerste licentiaat in het Latijn af te leggen. Tot 1812 liet men de leerlingen vrij die examens in het Frans te doen⁴³. Deze school brak dus met het gebruik in het Latijn te onderwijzen, zoals te Leuven het geval was. Daarenboven leefden de studenten te Brussel in een atmosfeer die totaal verschilde met de eng provinciale horizon te Leuven: zij leerden het cosmopolitische leven der verfranste Brusselse burgerij kennen, die het door Parijs gegeven voorbeeld in alles slaafs navolgde. Het is wel overbodig te wijzen op de invloed die deze toestand uitoefende op de volledige verfransing van jongere intellectuelen die, na 1810, in het openbare leven een voor-aanstaande rol zouden spelen.

Wat kunnen wij hieruit besluiten? Dat de overheden, op onderwijsgebied, ontegensprekelijk een taalpolitiek gevoerd hebben; dat die politiek echter niet met dezelfde standvastigheid en intensiteit in de verschillende sectoren van het onderwijs werd doorgedreven. Door het invoeren van het Frans als voertaal in centrale scholen, lycea, scholen voor geneeskunde en rechten (wat wij dus hoger en middelbaar onderwijs zouden kunnen noemen), die door de overheden zelf waren opgericht, werd ernaar gestreefd de toekomstige intellectuele en sociale elite volledig te verfransen. In het lager onderwijs waren de overheden min doordrijvend: wel was het de bedoeling, door het oprichten van primaire scholen, het Frans ook onder de lagere standen te doen ingang vinden. Maar weinig ijver werd aan de dag gelegd om talrijke primaire scholen te stichten en om bekwame meesters te vormen. Merkwaardig is het dat, zoals H. Pirenne reeds noteerde, de overheden zich weinig met het lager onderwijs inlieten: dit is wel te wijten aan de voortdurende verzwakking van de democratische tendenzen

(40) en niet in 1804 zoals beweerd wordt door SLUYS (A.) *Geschiedenis van het onderwijs in de drie graden in België tijdens de Franse overheersing en onder de regering van Willem I.* Gent, 1813, p. 173. Zie A. R. Gent, Schelde Lias 1889. Rapport over de school voor geneeskunde, 12 Maart 1813.

(41) Rapport van de directeur Beyts aan de prefect, 7 Maart 1808. A. R. Gent. Schelde. lias 1889.

(42) BIGWOOD (G.) *L'École, puis Faculté de Droit de Bruxelles* (1806-1817) in *REVUE DE L'UNIVERSITE DE BRUXELLES*, jg. 28, 1922-1923, p. 276.

(43) o. c., p. 288.

der eerste revolutionairen en aan het steeds toenemend « censitaire » karakter van regering en maatschappij. Kortom, na 1800 schijnt de hoofdbedoeling der overheden wel geweest te zijn om de leidende standen te verfransen, terwijl zij zich slechts in onaanzienlijke mate erom bekommerden het Frans bij de volksklasse te doen ingang vinden.

Er was ook een private sector van het onderwijs, waar de regering niet rechtstreeks in tussenkwam: merkwaardig is wel dat hetzelfde verschijnsel zich ook hier voordoet. Slechts in weinige lagere scholen werd het Frans onderwezen, terwijl in alle secundaire scholen en pensionnaten onderwijs van het Frans wel hoofdzaak was.

Welke waren de gevolgen van die onderwijspolitiek op sociaal gebied? Enerzijds de vorming van een in het Frans opgevoede elite, die het op school geheel (in de door de overheden opgerichte middelbare of hogere instellingen) of grotendeels (in pensionnaten en secundaire scholen) verwaarloosde Vlaams mispreep. Anderzijds dringt het Frans door bij de sociale klassen die het vóór 1793 niet kon bereiken: in de primaire en in sommige, zij het dan uitzonderlijke, particuliere scholen zullen kleinburgers en ambachtslieden de gelegenheid vinden die taal aan hun kinderen te laten onderwijzen. Onderwijs van het Frans, zoals trouwens alle degelijk onderwijs, bleef voor kinderen van werklieden en behoeftigen nog een grote uitzondering. Zo zal, onder de elite zowel als onder de massa, de generatie van 1800 veel sterker verfranst zijn dan die van 1780: indien deze generatie een invloedrijke rol speelt na 1820, dan mag men niet vergeten dat zij tijdens de Franse periode gevormd werd.

DE ADMINISTRATIE EN HET GERECHT

Toen Dumouriez, na de slag te Jemappes (6 November 1792), de Oostenrijkers uit onze gewesten verdreef, was zijn opzet wel om ons de onafhankelijkheid terug te schenken⁴⁴ door ons van de « tyrannen » te verlossen. Hij wilde het volk van de nieuwe principes die het ontvoogden moesten in kennis stellen en het staatsgezag, dat tot dan toe aan de geprivilegieerde standen behoorde, aan het volk overdragen. Maar het volk in Vlaanderen kende geen Frans en reeds in November 1792 besloot men alle decreten in het Vlaams te vertalen⁴⁵. Het Vlaams bleef de taal der administratie. Maar het gelukte de revolutionaire propaganda niet de boerenbevolking en de volksklasse uit hun conservatisme wakker te schudden. Het verschil van taal belette trouwens alle ernstig contact tussen de Franse overheden en soldaten en het Vlaamse volk. In officiële rapporten begon men erover te klagen dat het onderscheid in talen de bevolking belette het contact met de revolutionaire denkbeelden te vinden en dat de priesters en vijanden

(44) PIRENNE (H.) *Histoire*. Deel VI. bl. 24/25.

(45) PICARD (L.) *Geschiedenis van de Vlaamsche en Groot-Nederlandsche Beweging*, I, Antwerpen, De Sikkel, 1937, pp. 112-115.

der Revolutie die Vlaams spraken des te meer invloed hadden op de massa ⁴⁶.

Bij de tweed Franse invasie, na Fleurus (26 Juni 1794), was de Revolutie van karakter veranderd. Na de val van Robespierre en met de reactie van Thermidor had Frankrijk haar idealistische denkbeelden opgegeven: het streefde er niet meer naar de volkeren te bevrijden, wel ze te beheersen; het werd een imperialistische natie ⁴⁷. Op 1 October 1795 werd België bij Frankrijk ingelijfd, het werd aan dezelfde wetten onderworpen en helemaal op Franse leest geschoeid ⁴⁸.

Administratie en gerecht werden na 1796 helemaal hervormd. Alle provincialisme werd afgeschaft en alle gezag ging uit van Parijs.

Het publiceren der wetten in de « vereenigde gewesten » werd geregeld door een besluit van 13 October 1795, dat bepaalde (artikel 2) dat het officiële uitvaardigen van wetten en besluiten in het Frans zou geschieden en dat een Frans exemplaar ter greffie van iedere municipaliteit zou berusten. Tevens werd besloten dat in de gewesten waar een vreemde taal zozeer in gebruik was dat het niet vertalen der wetten aanleiding zou geven tot moeilijkheden, de arrondissementen (later departementen) zouden gemachtigd zijn er ten behoeve van de geadmistrereerden vertalingen van te maken, zonder dat men het strikt noodzakelijk geacht getal mocht overschrijden (artikel 3) ⁴⁹. Een decreet van 6 November 1797 stelde nochtans een bepaald bedrag ter beschikking van de Minister van Justitie dat zou gebruikt worden om het « Bulletin des Lois » in het Vlaams te laten vertalen ten gerieve der Vlaamse departementen ⁵⁰. Sedert 1798 verscheen dus een « Bulletin Flamand », dat tweetalig Frans-Vlaams was. Het verscheen tot 1813 en bevatte de wetten van alle codes ⁵¹. Daarenboven deed de administratie van het Schelde-departement, op eigen initiatief, vertalingen der wetteksten verschijnen bij A. Stevens ⁵². Onder het Keizerrijk verschenen nog vertalingen op initiatief van privaatspersonen: in 1806, bij Bogaert te Gent, de vertaling van de « Code Napoleon » door Lorio. Lorio vertaalde eveneens de « Commercialen Wetboek ». Hetzelfde jaar verscheen bij A. Steven, eveneens te Gent, de vertaling

(46) Publicola Chaussard was erover verontwaardigd dat hij zich mel de Burgemeester van Meerhout slechts in het latijn had kunnen onderhouden en geloofde bijna dat het onderscheid in talen met zorg door het despotisme" was in stand gehouden geweest om Vlaanderen „weerbarmstig te houden tegen het verspreiden der beschaving". Hij schreef „Ik bemerk terloops dat een der hinderpalen die het meest volkeren en beschavingen scheidt die verscheidenheid van talen is die met zorg in stand gehouden wordt door het despotisme dat zich slechts in leven houdt door onze afzondering" (PIRENNE, o. c. T. VI, p. 40.

(47) o. c., deel VI, pp. 57/58

(48) o. c., Deel VI, p. 63.

(49) *Recueil des Arrêtés...* Deel I, bl. 124/126.

(50) Tekst in DES CRESSONNIERES (J.) *Essai sur la Question des langues dans l'Histoire de la Belgique*. Brussel, Lamberty, 1919, bl. 291-368.

(51) BELLEFROID (P.) *De code-vertalingen in den Franssen tijd*, in KON. VL. AC. TAAL- EN LETTERKUNDE, VERSLAGEN EN MEDEDELINGEN, EFTT, bl. 87/89.

(52) Zie hierover A. R. Brugge, *Modern Archief*, liassen, tweede serie, 9791.

die rechter Lecat gemaakt had van de « Code de Procédure Civile ». Telkenmale gaven de overheden hun imprimatur voor deze vertalingen⁵³.

Wat de interne administratie betreft, deze geschiedde sedert 1796, in de mate van het mogelijke, in het Frans. Alle stukken die van de centrale administratie van het departement (de latere prefectuur) uitgaan, zijn, vanaf het begin, in het Frans⁵⁴. Bij haar oprichting (3 Juli 1795) had de « Municipalité constitutionnelle » der stad Gent besloten dat die processen-verbaal in het Vlaams zouden opgesteld worden « aengesien de vlaemsche taele de gonne is van het land », maar op 4 Juli 1795 stemde zij, gevolg gevend aan een bevel der overheden, ermee in, het Frans te gebruiken⁵⁵. Van 1797 af werden ook de registers van de burgerlijke stand te Gent in het Frans gehouden, wat trouwens tot geen moeilijkheden of weerstand aanleiding gaf.

Met een besluit van 18 Germinal jaar VII had de Municipaliteit besloten de straat- en plaatsnamen der stad te veranderen. Namen die herinnerden aan het « terecht gehate (oud) regime » of van « fanatisme » getuigden, moesten herdoopt worden. Daarenboven moesten alle namen in het Frans vertaald worden. Die nieuwe benamingen⁵⁶ bleven echter niet lang in gebruik: in geschriften en openbare stukken uit de jaren 1800 en volgende, zelfs wanneer zij in het Frans opgesteld zijn, worden straat- en plaatsnamen in het Vlaams vermeld. Het is slechts op 15 December 1812 dat een nieuw besluit door de Municipaliteit genomen werd met het oog op het vertalen dier namen in het Frans. Die vertaling, toevertrouwd aan personen die het Vlaams nie machtig waren, krioelde van fouten. Die verkeerde vertalingen bleven trouwens tot op onze dagen in voege⁵⁷. Een nader besluit van de meier bepaalde op 16 Maart 1812 dat wie op huizen, winkels of fabrieken opschriften wilde aanbrengen, deze in het Frans moest opstellen. Toestemming werd echter verleend er een Vlaamse vertaling naast te plaatsen⁵⁸. In hoeverre dit besluit ten uitvoer gebracht werd hebben wij niet kunnen nagaan.

Wat het gerecht betreft, was reeds op 2Frimaire jaar IV bepaald dat men noodzakelijk in het Frans moest pleiten voor de tribunalen, en dat de vonnissen er, overeenkomstig de Franse wet, in dezelfde taal

(53) BELLEFROID, o. c., p. 89.

(54) Zie, bij voorb., DE JONGHE (A.) *De Taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De Genesis der Taalbesluiten en hun Toepassing.* Brussel, Steenlandt, 1943, p. 21.

(55) CLAEYS (P.) *Mémorial de la ville de Gand.* p. 45.

(56) Die nieuwe benamingen, (ten getale van honderd) vindt men in de *Wegwijzer der Stad Gent* van het jaar VIII, p. 51 en van het jaar X, p. 63.

(57) Zie over die kwestie NEVE (J.) o. c. bl. 98/99, CLAEYS (P.) *Pages d'Histoire Locale Gantoise.* Gent, J. Vuylsteke, 1885/1894, Deel I, bl. 206/218, en VANDERHAEGHEN (F.) *Bibliographie Gantoise.* Gent, Vanderhaeghen, 1858-1869, Deel V, bl. 9 en volgende. Over de verkeerde vertalingen handelt VERCOULLIE (J.) *De straatnamen te Gent, in MEDEDELINGEN DER VLAAMSE TOPONOMISCHE VERENIGING* te Leuven., 1932, bl. 12-13.

(58) *Recueil des Règlements de police de la Ville de Gand.* Ie partie. Gent, C.-J. Fernand, 1819, p. 321, art. 1 en 2.

zouden gewezen worden. Een aanvullend besluit van 28 Frimaire van het jaar IV bepaalde (art. 21) dat alle stukken die in een andere dan de Franse taal opgesteld waren, aan het tribunaal met een Franse vertaling zouden moeten voorgelegd worden. Die vertalingen moesten gedaan en goedgekeurd worden door tolken die bij het tribunaal in dienst waren. Voor het tribunaal geschiedde alles, zowel mondelijk als schriftelijk, in het Frans: bij het verhoor van personen die het Frans niet machtig waren deed men eveneens beroep op tolken.

Door een wetsbesluit van 2 Complémentaire jaar IV werd het notariaat heringericht: alle vroegere ambten werden afgeschaft en vervangen door deze van « openbare notarissen » die na afleggen van examens benoemd werden. De aspiranten moesten Frans en Vlaams machtig zijn maar in de gemeenten met meerdere notarissen was het toegelaten dat meer dan de helft slechts het Frans kenden⁵⁹. Ondertussen bleef het taalgebruik in notariële acten vrij, wat tal van moeilijkheden met zich meebracht, vooral daar vele ambtenaren der registratie geen Vlaams kenden⁶⁰. Slechts op 24 Prairial jaar IV werd bepaald dat, binnen het jaar, alle notariële acten in het Frans moesten opgesteld worden, met de bevoegdheid om er, op aanvraag der partijen, een Vlaamse vertaling bij te voegen. De acten onder privaat zegel mochten in het Vlaams geschreven zijn maar wanneer de partijen deze acten ter registratie voordroegen moesten zij er een op hun kosten, door een erkende tolk opgestelde, vertaling bijvoegen⁶¹.

Ook hadden er ingrijpende veranderingen plaats in het aanwerven van bestuurlijk en gerechtelijk personeel. Beroep werd natuurlijk gedaan op talrijke Fransen⁶². Bij het oprichten van de centrale administratie van de Schelde werd de jonge Hollander Du Bosch, die uit de Normaalschool te Parijs kwam, tot « Commissaris van het Directoire » bij deze administratie benoemd⁶³. In de nieuwe magistratuur benoemde men, ter vervanging van vroegere raadsleden van de Raad van Vlaanderen, Barbot, die rechter geweest was bij het revolutionnaire tribunaal te Brussel en Stas, van Armentières⁶⁴. Trouwens, telkens de zaak mogelijk scheen, werden er Fransen benoemd.

Tegenover de periode 1793-1800, die er ene was van vernietiging en omverwerpen van instellingen van het oud regiem, kunnen wij het Consulaat en het Keizerrijk bestempelen als een tijdperk van stabilisatie, van opbouw. Napoleon bouwt een stevige, duurzame, samenhangende organisatie op. Door de grondwet van het jaar VIII wordt de natie in twee groepen verdeeld: de volkssoevereiniteit wordt aan de censitaire groep gedelegeerd. De bezittende klassen vertegenwoordigen de natie en zij alleen hebben deel aan het bestuur en aan de regering.

(59) A. R. Brugge, *Modern Archief*, liassen, eerste serie, 521.

(60) *Ibid.*

(61) DES CRESSONNIERES (J.) *o. c.* bl. 340/341.

(62) PIRENNE (H.) *o. c.* Deel VI, blz. 62/63.

(63) VERHAEGHEN (P.) *o. c.* Deel I, blz. 89.

(64) *O. c.*, Deel I, bl. 131/132

Zo draait de Revolutie uit ten voordele van de bezittende klasse⁶⁵, die bij ons de meest verfranste klasse was⁶⁶. Nochtans worden, na zowel als vóór 1800, de belangrijke ambten door Franssen bekleed. Uit een onderzoek dat zowel Schelde- als Leie-departement betreft, blijkt dat de prefecten, secretarissen-generaal der prefecturen, onderprefecten en secretarissen der onderprefecturen, divisieoversten en hun adjuncten op de prefectuur practisch allen Franssen waren; de Franssen vormden de meerderheid in het bestuur der Douane, der Bruggen en Wegen, in de Posterijen, in de Registratie, in de Belastingen, de militaire administratie, de rijkswacht, en andere dergelijke besturen; zij waren dikwijls stadssecretarissen of politiecommissarissen in de steden. De Vlamingen bekleedden meestal ambten van raadsleden bij de prefecturen, onderprefecturen, van meiers en adjuncten, gemeenteraadsleden, soms inspecteurs, bijna altijd ontvangers der belastingen; weinigen brachten het tot het ambt van onderprefect of directeur bij Posterijen en andere administraties.

Wat er ook van zij, de reeds grotendeels verfranste leidende standen, verfransen nog sneller nu het Frans nuttig en noodzakelijk werd. Meiers, ambtenaren van alle rang, bedienden der openbare besturen, magistraten en advocaten moesten, in de dagelijkse omgang, voortdurend Frans schrijven en spreken. Degenen die de wens koesterden hun kinderen een openbaar ambt te zien bekleden, zorgden er voor dat zij vooral Frans leerden, en achtten studie van het Vlaams overbodig en volledig nutteloos.

Het dagelijks contact met Franse ambtenaren die zeer talrijk waren in de verschillende takken van bestuur en gerecht in een stad als Gent droeg er sterk toe bij het Vlaamse bestuurlijk en gerechtelijk personeel te verfransen. Die Franssen beschouwden de Belgen trouwens als verachte burgers, die men op het peil der «natie» moest tillen.

In 1814 zal het Vlaams geheel uit het openbaar leven verdwenen zijn: ambtenaren, rechters, advocaten, notarissen, bedienden der administratie denken dat de enige studie van tel die van het Frans is, en beschouwen de kennis van het Vlaams als overbodig. Door het dagelijks gebruik kwamen zij er toe geregeld Frans te spreken en te schrijven, en dit droeg bij tot hun afscheiding van de grote massa die slechts Vlaams sprak.

In 1814 zal het gebruik van het Frans zozeer in administratie en gerecht doorgedrongen zijn dat men, toen de Franssen eenmaal verjaagd waren, uit routine en gewoonte spontaan voortging er gebruik van te maken, en dat de vernederlandsingspolitiek van Willem I op dit terrein tegenstand en heftige kritiek uitlokte.

(65) PIRENNE (H.) *o. c.*, deel VI, p. 129.

(66) De overheden gaven zich wel rekenschap van dit feit. De aankondigingen die de overheden in de „Gazette van Brugge” plaatsen zijn, wanneer zij voor de ganse bevolking bestemd zijn, in het Frans en in het Vlaams. Wanneer echter de prefect zich richt tot de stemgerechtigde burgers, dan doet hij dat in het Frans. (Zie bij voorbeeld, nummer van 28 Pluviose jaar X, nummer 62, bl. 7.)

HET TONEEL

De bezetting, de ordeloosheid, kortom allerhande moeilijkheden bemoeilijkten tussen 1793 en 1800 het toneelleven te onzent : de troepen werden ontbonden en vervangen door nieuwe, die uit elementen van zeer uiteenlopende waarde bestonden. Tussen 1793 en 1800 speelde men op de Gentse Sint-Sebastiaan schouwburg bijna uitsluitend stukken met revolutionnaire tendenzen⁶⁷. Het publiek, vooral de gegoede burgers, (en die waren wel meerderheid onder de toeschouwers) toonde weinig sympathie voor deze denkbeelden. Het is dus best te begrijpen dat het toneelleven niet bloeide.

Na 1800 normaliseerde de toestand zich enigzins; de revolutionnaire « mode » was voorbij, de toneelgezelschappen kwamen weer tot stand en meer personen begonnen de schouwburg te bezoeken.

Met het verval en de impopulariteit van de Sint Sebastiaan werd de concurrentie van de Mont-Parnasse-zaal ernstig. Deze schouwburg, door het volk de « Rhetorieke » genoemd, behoorde toe aan het gezelschap der Fonteinisten, die een degelijk dramatisch gezelschap en een volledige operatroep hadden samengesteld⁶⁸. Andere Vlaamse en Franse toneelgezelschappen werden dikwijls uitgenodigd om er vertoningen te geven. Omstreeks 1800 was het succes van die schouwburg zo groot dat de bestuurder van de Franse schouwburg verklaarde dat hij zijn vertoningen zou moeten stilleggen, zo men de « Rethorieke » niet sloot⁶⁹.

In 1805 wordt beweerd dat de « Rethorieke » meer op een « brasserie » (herberg) dan op een schouwburg gelijkt. Hij wordt vooral bezocht door ambachtslieden. Het aantal der toeschouwers kan men berekenen uit het aantal glazen bier die tijdens de vertoningen gedronken werden : de proportie was ten minste anderhalf glas per persoon⁷⁰. Deze getuigenis mogen wij niet te letterlijk opvatten : ze is van Baerzele, onder-divisieoverste op de prefectuur, die een afkeer had van alles wat Vlaams en traditioneel was. Het is mogelijk dat het er op sommige vertoningen zo aan toeging. Maar naar onze bescheiden mening waren de vertoningen van tragedies, comedies en opera's die meestal in het Vlaams, soms in het Frans, werden gegeven, voor een ander publiek dan de ambachtslieden bestemd, voor een publiek dat nog niet

(67) Zo, bij voorbeeld, in 1792/3, „La Liberté chez les Belges”, „Guillaume Tell” van Lemaire, „Victimes Cloîtrées” van Monvel ; in 1793 „La Veuve du Républicain” van Lesueur, „Le Départ des volontaires”, „Le Tu et le Toi” (Dorvigny), „La Reprise de Toulon par les Français” van Lemierre, „Les Dragons au Cantonnement”, „Le Prisonnier Français en Belgique”, Wij zouden de voorbeelden kunnen vermenigvuldigen.

(68) CLAEYS (P.) *Histoire du Théâtre à Gand*. Gent, J. Vuylsteke, 1892, deel II, p. 236.

(69) VAN DUYSSE (P.) *De Rererkkamers in Nederland. Hun invloed op letterkundig, politiek en zedelijk gebied*. Gent, A. Siffer 1900-02, deel II bl 223.

(70) *Le petit Almanach de la grande ville de Gand. Utile à tous ceux qui n'ont rien à faire, et contenant tout ce que peut contenir un petit Almanach, Tout pour l'an XVI* (1805) (Archief der stad Gent, folklore, X 16), p. 41.

geheel verfranst was als de adel; voor een publiek dat in staat was een Frans stuk te begrijpen, maar het Vlaamse toneel nog niet misprees: de middelbare en lagere stedelijke burgerij. Het succes van de « Rhetoriek » schijnt er dus toe bijgedragen te hebben de liefde tot de moedertaal onder de burgerij levendig te houden.

De overheden konden een dergelijke toestand niet lijdzaam aanzien. Ter uitvoering van een besluit van 7 Juni 1806 gebood de prefect Faipoult om alle Vlaamse schouwburgen van het departement vóór 1 Januari te sluiten ⁷¹. Om deze maatregel te rechtvaardigen schreef hij aan de Minister van Binnenlandse Zaken dat de « Rhetoriek » slechts Vlaamse stukken speelde, waaronder de beste slechts vertalingen waren van onbenullige Franse werken. In 1807 besloot de stad, voor de eerste maal, ten voordele van de Sint Sebastiaan tussen te komen en verleende de bestuurder een subventie van 6.000 frank ⁷².

Tussen 1806 en 1809 speelde te Gent de troep van Fémy, die ver boven het normale peil stond, en het succes beantwoordde aan de verwachtingen. Na hem zijn alle directeurs uitsluitend Frans. Gedurende die ganse periode worden alle te onzent gespeelde stukken aan het Parijse succes-repertoire ontleend ⁷³.

De kamers van de Rhetorica drongen er nochtans op aan om de toelating te verkrijgen vertoningen te geven; evenwel tevergeefs. Een voorbeeld: in Januari 1812 verleende de prefect zijn toestemming tot de oprichting van een kamer van Rhetorica te Gent, onder de uitdrukkelijke bepaling dat geen toneelvertoningen zouden gegeven worden. Op 16 December 1812 stelde het gezelschap de prefect per brief in kennis dat zij, op de 21ste, twee toneelvertoningen ten voordele van de armen wilde geven: een Franse opera: « Alexis ou l'erreur d'un bon père » en een vertaling van het Franse drama « le devoir ou le fils de son père » van Pelletier Volmerange. In zijn antwoord van 17 December herinnerde de prefect aan zijn standpunt in dezen maar, rekening houdend met het menslievende doel van de vertoningen, liet hij « voor deze enkele keer slechts » toe dat een vertoning van het Franse stuk zou gegeven worden ⁷⁴.

Op 29 Mei 1813 spreekt de meier van Gent zich uit tegen de oprichting van een gezelschap van ambachtslieden die zich verenigen willen om « een voordrachtskursus te vormen ten einde zich in het Vlaams te oefenen ». Inderdaad « de voordrachtslessen eindigden gewoonlijk in toneelvertoningen en in dit opzicht schaden zij aan de geprivilegieerde bestuurder der schouwburg ». Merkwaardig is hier wel dat de meier de nadruk legt op een materieel argument en niet op de noodzakelijkheid om het Frans te verspreiden ⁷⁵.

(71) NEVE (J.) *o. c.*, p. 310.

(72) *o. c.*, p. 307.

(73) MASOIN (F.) *Histoire de la Littérature Française en Belgique de 1815 à 1830*. Brussel, J. Lebègue, 1902, p. 169.

(74) A. R. Gent, Schelde, lias 334.

(75) A. R. Gent, Schelde, lias 7.

HET BOEK

Gent telde in 1810 een groot aantal boekdrukkers, die echter over 't algemeen «het boekdrukkersbedrijf als bijkomstig bij hun beroep van boekhandelaar beschouwden». Trouwens, «men drukt weinig nuttige boeken, en buiten de elementaire boeken en herdrukken, de ascetische- en gebedenboeken, is er op dit gebied niets dat de aandacht waard is⁷⁶». Op brieven van Portalis, directeur-generaal voor drukkerij en boekhandel, die het aantal boekdrukkers te hoog vond, antwoordde de prefect (12 Augustus) dat de meeste van de 14 Gentse drukkers te onbenullig waren om van enig nut te kunnen zijn. «Een verbazend aantal ascetische boeken, die de meest zorgvuldige censuur vermoeien, almanakken vol allerhande vergissingen en grove fouten, daartoe de productie van die persen tot nog toe in hoofdzaak beperkt blijft». Stoutweg stelt de prefect voor de drukkerijen van C. Gysdaele, P. Kimpe, N. Dullé, Snoeck en Van Doorselaer, onbemiddelde en onontwikkelde drukkers, af te schaffen. Hij stelt ook voor om de persen van de weduwe Goesin en zusters, die te oud waren, deze van Ch. De Goesin-Disbecq en deze van Ph. Begyn («hoewel de heer Begyn vele gebedenboeken en schoolboeken drukt en herdrukt, kan men zijn drukkerij niet als zeer nuttig beschouwen: inderdaad weinig smaak en onderscheidingsvermogen legt hij hierbij aan de dag») te doen verdwijnen. Hij zou slechts 6 drukkers behouden: A. B. Steven, drukker der prefectuur, die weinig talrijke, maar waardevolle werken drukt; De Goesin-Verhaeghe, uitgever der «Annales de Littérature Médicale et Etrangère»; Bogaert-Declercq en de weduwe Houdin, die dagbladen uitgeven; Ch. J. Fernand, drukker van het stadsbestuur en A. B. Poelman, drukker van het bisdom⁷⁷.

Trots alle protestnota's bleef de prefect bij zijn besluit. Bemerken wij nochtans dat de overheden zich, in de praktijk, soepeler toonden: men liet aan deze drukkers een zekere activiteit maar meestal weigerde men de toelating die nodig was om werken uit te geven. Over 't algemeen, en voorzover wij de zaak hebben kunnen onderzoeken, liet men hen toe Franse werken en Vlaamse en Franse gelegenheidsstukjes (gedichtjes, almanakken, aankondigingen) te drukken: handelwijze die het Frans, ten nadele van het Vlaams, bevoordeligde.

Zodoende schafte de prefect een groot gedeelte der Vlaamse productie af: inderdaad 10 van de 14 Gentse drukkers gaven slechts Vlaamse werken, gebedenboeken en almanakken, uit. Van die 10 zullen slechts Bogaert-Declercq en Poelmans na 1810 nog worden toegelaten. Ch. Fernand en Mevrouw Houdin waren Franssen, zij werkten voor de administratie, en het merendeel van de drukwerken die zij uitgaven waren in het Frans gesteld. A. B. Steven en P. J. De Goesin-Verhaeghe

(76) „Staat van de drukkerijen van het Scheldedepartement” door de raadgever van de prefect, 12 Juni 1810. A.R. Gent, Schelde, lias 369.

(77) Rapport van de prefect. A. R. Gent, Schelde, lias 368, pp. 241/147.

waren de beste drukkers van het departement en gaven vooral werken over wetenschap, kunst en letterkunde uit, meestal in het Frans.

Zo wij nog rekening houden met het ontwaken van de wetenschappelijke en letterkundige belangstelling die, van 1770 af, het lezend publiek te Gent er toe dreef Franse werken te lezen, dan hebben wij de uitleg voor de aanzienlijke vermeerdering van het aantal te Gent gedrukte Franse werken. Tussen 1780 en 1800 zijn, op een totaal van 816 te Gent gedrukte werken, 166 in het Frans, hetzij 13% (belangrijke vooruitgang tegenover de periode 1760-1780, waar dit getal slechts 6% bedroeg). Tussen 1800 en 1820 zijn, op 819 drukwerken, 272 in het Frans, hetzij 34%.

Onder de werken met godsdienstig karakter, waarvan het aantal aanzienlijk daalt na 1810, zijn 176 in het Vlaams, 48 in het Frans: men begon dus, in de burgerklasse, in het Frans te bidden. In Maart 1811 drukte De Goesin-Verhaeghe «*La Solide Dévotion*» op 5.000 exemplaren.

Men telt, tijdens deze periode, 57 Vlaamse almanakken tegen 10 Franse. Inderdaad talrijke personen, zowel ambachtslieden als kleinhandelaars en burgers kochten deze almanakken die inlichtingen bevatten over het kalender, de post, en al wat hun belang inboezemde: die lokale almanakken waren in het Vlaams. Personen die het Frans machtig waren en daarenboven belang stelden in wat buiten hun stad omging, deden almanakken van Brussel en Parijs komen.

Onder de drukwerken die wij als «*litterair*» kunnen bestempelen, zijn er 174 Vlaamse werken en 125 Franse (tegenover 224 en 46 voor de vorige periode): het gaat hier vooral om gelegenheidsstukjes in proza of in verzen, geschreven ter gelegenheid van een of ander huwelijk of feest. Daarbij komen enkele Vlaamse populaire romans, en een paar herdrukken van Franse klassieken of van Franse dichtwerken.

Het ontwaken van de intellectuele belangstelling, die de ontwikkelde er toe aanzette Franse werken te lezen, ligt ten grondslag aan het overwicht der Franse drukwerken in alle sectoren van het wetenschappelijk leven: van de werken over medecijnen zijn 5 in het Latijn, 6 in het Vlaams, 23 in het Frans (hetzij 70% tegenover 17% tijdens de vorige periode); van de werken over geschiedenis en aardrijkskunde zijn 11 in het Vlaams en 16 in het Frans (60% tegenover 23% vroeger); van de werken die handelen over rechtsgeleerdheid zijn 3 in het Vlaams, 15 in het Latijn, 15 in het Frans (45%)⁷⁸.

Onder de werken die op handel betrekking hebben zijn 16 in het Frans en 10 in het Vlaams (geen enkele Frans werk tijdens de voorgaande periode).

Onder de schoolboeken nemen de Franse werken nu een belangrijke

(78) De hoge proportie van in het Latijn gestelde werken over recht is wel te wijten aan het oprichten der Universiteit in 1817: ten behoeve van de leerlingen drukte men een aantal handboeken, en de leerlingen lieten hun bekroonde thesissen in het Latijn drukken. Gedurende de periode 1800/15 is de proportie: 16 werken in het Frans tegenover 3 in het Vlaams.

plaats in : men telt, gedurende deze periode, 10 Latijnse werken, 30 Vlaamse en 16 Franse (17% tegenover 21% tijdens de vorige periode). Men moet echter rekening houden met het feit dat men zich in talrijke gevallen van Vlaamse handboeken bediende om het Frans te onderwijzen ; zo, bij voorbeeld, de « Nieuwe Fransche Spreekkonst » van Jean Desroches die uitgegeven werd in 1810 en 1812. Zo de « Fransche Spraekkonst » van Behaegel die in 1811 verscheen.

Deze sterke positie van het Frans onder de Gentse drukwerken bewijst dat er zich, onder het Vlaamse publiek, genoeg lezers bevonden die, ieder in hun domein, Franse boeken lazen. Het aantal van deze lezers was bijzonder talrijk wat betreft werken over medecijnen, geschiedenis, aardrijkskunde, rechten, handel, en was aanzienlijk gestegen voor godvruchtige en letterkundige werken. De oplage der werken schommelde, in deze periode, tussen een duizend en een vijfduizend exemplaren en de Gentse drukkers bedienden uitsluitend de locale en provinciale markt : wij moeten dus wel besluiten dat die Franse werken hier kopers vonden.

Welke was de rol der overheid ? Vooral negatief, menen wij. De tendenz die het lezend publiek er toe aanzette Franse werken te lezen dateert niet van de Franse tijd, maar van de periode 1770-80. De aanzienlijke vermeerdering van het aantal Franse werken is slechts een uitbreiding, een verbreding van die tendenz ; ze zal trouwens nog in omvang toenemen na het vertrek der Fransen, de vernederlandsingspolitiek van Willem I ten spijt. Wij moeten er nochtans de nadruk op leggen dat de overheden een onverbloemde vijandigheid aan de dag legden tegenover de Vlaamse productie, die zich in twee concrete maatregelen uitte : enerzijds, de steeds talrijker weigeringen van de censuur om Vlaamse werken te laten drukken, vooral na 1810 (voor zover het niet om gelegenheidsstukjes, almanakken, gebedenboeken voor kinderen of voor het lagere volk ging) ; anderzijds, en indirect, door de maatregelen die vooral de drukkers troffen waarvan de productie essentieel uit Vlaamse werken bestond. Deze houding is trouwens grotendeels op rekening van niet-linguïstische drijfveren te plaatsen : de censuur werd te Parijs, door Fransen, of te Gent, door Fransen of Vlamingen, gedaan : deze bedienden waren het Vlaams dikwijls helemaal niet of onvoldoende machtig en stonden dan wantrouwig tegenover drukwerken in deze taal.

Wij kunnen echter geenszins accoord gaan met zekere voorstanders der Vlaamse beweging⁷⁹ die beweren dat de overheden het drukken van alle Vlaamse werken verboden hadden, of dat ze zulke bedoelingen koesterden : dit is wel een propagandistisch argument. Wij kunnen de houding der Franse overheden als volgt kenmerken : vijandigheid, wantrouwen, maatregelen die indirect een vermindering der Vlaamse productie teweegbrachten (zonder dat men in deze sector kan gewagen van een « taalpolitiek » in de eigenlijke zin).

(79) Zo DE POTTER en BRORCKAERT (J.) *Geschiedenis der stad Kortrijk*, deel II, bl. 59 die BERGMANN (A.) *Geschiedenis der stad Lier* citeren.

DE PERS

De Revolutie bracht het verval der Belgische pers met zich mede: weinige van de talrijke Brusselse bladen verschenen nog na 1794⁸⁰. De locale pers echter bleef in leven en ontmoette geen tegenstand vanwege de overheid: ze richtte zich trouwens tot een bepaald publiek. Op 1 October 1809 liet Bogaert, drukker van de « Gazette van Gent » de prefect weten dat zijn blad bestemd was voor de lieden van het platteland⁸¹.

Onder het Keizerrijk nemen de overheden een andere houding aan. De prefecten tonen zich min welwillend tegenover de Vlaamse bladen. « De Gazette van Gent » werd niet verontrust, « aan de tijd en aan het veldwinnen der Franse taal de zorg overlatend dit op zichzelf onbenullig blad te doen verdwijnen » schreef de prefect. In 1803 had Mevrouw Houdin een Franstalig blad in het leven geroepen: de « Journal de Commerce, de Littérature et de Politique » dat de prefect waardig achtte « beschermd te worden zowel om het nut van wat erin verschijnt als om het gebruik van een taal, die deze van het moederland is, te verspreiden ». Toen echter in 1805 Sevrans en Snoeck een in het Vlaams opgesteld blad, « Den Kleynen Post » lieten verschijnen, achtte de prefect het met de keizerlijke wil in strijd « de oprichting van een blad te dulden dat opgesteld is in een taal die in ongebruik moet komen ». De prefect verbood dan ook dat dit blad verder zou verschijnen⁸².

Nog verder ging de nieuwe prefect, baron d'Houdetot, pas in 1809 benoemd. Op 6 Januari meldde hij aan de Minister van de Politie dat de censuur van de « Gazette van Gent » moeilijkheden met zich meebracht. Men zou een bijzondere bediende moeten in dienst nemen waarvan de nalatigheid of het gebrek aan ontwikkeling (« peu de lumière ») deze censuur ondoeltreffend zou maken. Het dagblad « schaadt aan het veldwinnen van de Franse taal die in het departement reeds tamelijk verspreid is, maar die het niet genoeg kan zijn ». De prefect wenst dan ook dat de opsteller zou verplicht worden het blad in het Frans op te stellen, of dat hem de toelating zou gegeven worden het blad in beide talen te laten verschijnen. De Minister van Politie besloot, op 20 Januari, dat het blad in het Frans zou opgesteld worden, maar dat de opstellers de toelating zouden krijgen het in de twee talen te doen verschijnen: de aankondigingen moesten echter uitsluitend in het Frans zijn⁸³. Bogaert, die verklaard had dat hij het blad niet zelf in het Frans kon opstellen, werd verplicht een Franse op-

(80) Over dit verval van de Brusselse pers VERHAGEN (F.) *Essai sur la Liberté de la presse en Belgique durant la domination française, 1792-1814*, in ANNALES DE LA SOCIÉTÉ D'ARCHEOLOGIE DE BRUXELLES, deel VI, (1892), bl. 194-212, 324, 346 en deel VII (1893), bl. 52-100, 145-163.

(81) VANDERHAGEN (F.) Bibliographie, deel V, bl. II.

(82) Over die kwestie A. R. Gent, Schelde, lias 367.

(83) NEVE (F.) o. c. bl. 273/274.

steller aan te werven, in de persoon van een bediende der prefectuur die in naam van de prefect de censuur moest uitoefenen ⁸⁴.

Op 1 October 1809 schreef Bogaert een lange protestbrief aan de prefect: sedert zijn blad tweetalig was, was het aantal geabonneerden aanzienlijk verminderd ⁸⁵. Daar zijn blad vooral voor het platteland bestemd was, bleek slechts het achtste deel van de lezers het Frans machtig te zijn. Aan Bogaert scheen het van essentieel belang een officieel blad te hebben op het platteland « des te meer daar de meiers de bekendmaking van hun besluiten noodzakelijkerwijze in het Vlaams moeten doen, vermits het de enige taal is die (de buitenbevolking) kent. Men kan daar geen beter bewijs van geven dan de snelle verkoop van twee uitgaven van de *Code Napoléon* in het Vlaams. Ook was Uw voorganger zozeer van deze waarheid doordrongen dat hij mij dikwijls verplicht heeft de besluiten in het Vlaams te publiceren wanneer zij voor de buitenbevolking bestemd waren » ⁸⁶. Bogaert herinnert dus aan de vroegere handelwijze van de overheden die het meer noodzakelijk achtten de nieuwe wetten en denkbeelden onder het Vlaamse publiek kenbaar te maken dan het Frans te verspreiden. De prefect weigerde echter hier gevolg aan te geven.

De toestand van de pers in het departement wordt uiteengezet in een rapport van de prefect (Augustus 1810): de « *Journal de Commerce* » van mevrouw Houdin telt 400 geabonneerden, de tweetalige « *Gazette* » 1.700, de « *Annales de Littérature Médicale et Etrangère* » van Kluykens en Chartel 400. Met uitzondering van de weinig talrijke lezers van Franse bladen van Brussel, lazen, ten hoogste, 2.260 personen in het departement dagbladen ⁸⁷.

Door een keizerlijk decreet van 3 Augustus 1810 werd de pers in het Keizerrijk totaal gereorganiseerd: slechts een dagblad per departement, onder toezicht van de prefect, werd toegelaten. Aankondigingsbladen en bladen die uitsluitend handelden over letterkunde, wetenschap, kunst of landbouw werden in de aanzienlijke steden toegelaten ⁸⁸. Te Gent bleven de « *Annales de Littérature* » op die manier in leven. Bogaert en mevrouw Houdin richtten zich beiden tot de prefect met de vraag hun dagblad niet af te schaffen. Bogaert deed uitschijnen dat zijn blad, « van het grootste nut was, zowel voor het verspreiden van het Frans als om de overwinningen van ons leger, de wetten en

(84) *o. c.*, p. 274.

(85) Wij kunnen die bewering controleren. Op 9 April 1808 gebood de prefect aan Bogaert hem het zesde deel van het product van de verkoop van de „*Gazette*” te storten. Bogaert antwoordde dat het aantal geabonneerden 1975 bedroeg, dat der gratis geabonneerden 23 en dat der niet verkochte op het bureau berustende bladen 18, een totaal van 2016 (VANDERHAEGHEN, *Bibliographie*, deel V, bl. 10/11). Zoals wij verder zullen zien bedraagt op 15 April 1811, wanneer het blad reeds twee jaren in tweetalige tekst verschijnt, dit aantal nog 1760. Vermindering van aantal lezers dus, maar niet zo aanzienlijk als Bogaert wel beweert.

(86) VANDERHAEGHEN (F.) *o. c.*, deel V, bl. 11/12.

(87) DE CLERCQ (E.) *Du Régime de la Presse en Belgique sous l'Empire*, in *REVUE TRIMESTRIELLE*, deel XLVI, April 1885, p. 69/71.

(88) *o. c.* p. 68.

besluiten van onze regering op de buiten te doen kennen »⁸⁹. Mevrouw Houdin trok de aandacht op de moeilijkheden die zij ontmoet had om een Frans dagblad in het departement in leven te houden en bemerkte dat de geest waarmede de redactie bezield was steeds een der grote hinderpalen geweest was voor het succes van haar onderneming⁹⁰. Door een decreet van 20 Maart 1811 regelde de prefect de zaak zo dat een « Journal du Département de l'Escaut et annonces » te Gent zou gepubliceerd worden, dat driemaal in de week in beide talen zou verschijnen, en dat om de beurt gedurende zes maanden door Bogaert en door Houdin zou gedrukt worden. Beide drukkers stelden de prefect in kennis van een voorstel van publicatie. Dit van Houdin, dat praktisch neerkwam op het publiceren van een uitsluitend Frans blad, werd aanvaard, maar de prefect bemerkte er toch bij dat, wanneer er genoeg plaats was, de voornaamste berichten, en namelijk de decreten die de algemeenheid der bevolking aanbelangden en de overwinningen van het leger, in het Vlaams moesten vertaald worden. Aan Bogaert antwoordde de prefect dat hij zijn project zou aangenomen hebben « vooral zo de Vlaamse vertalingen van een groot aantal berichten en het groot aantal aankondigingen geen hinderpaal geweest waren tot de publicatie van een groot aantal zaken die de « verlichte » inwoners en het gezondste gedeelte der bevolking aanbelangden. Nu het land sedert meer dan 15 jaar met Frankrijk verenigd is, heeft het Frans er voordeelingen genoeg gemaakt om het succes van het dagblad te verzekeren »⁹¹. Dit antwoord geeft ons de sleutel tot de interpretatie van de nieuwe taalpolitiek van de prefect : slechts de « verlichte » meerderheid interesseert hem nog, en enkel het belangrijkste nieuws zal ten behoeve van de massa in het Vlaams vertaald worden.

Viel het nieuwe blad een gunstig onthaal te beurt ? Een brief van beide drukkers aan de prefect (7 Mei 1811) meldde dat het nieuwe blad 900 geabonneerden telde, tegenover de 1760 der « Gazette van Gent » en de 300 van Mevrouw Houdin's « Journal » kort voor het afschaffen van die beide bladen. « De verhoging van prijs die het verschijnen van het blad veroorzaakt heeft en de afschaffing van de Vlaamse taal wekten bij hen de vrees op dat dit aantal nog zal verminderen »⁹². De prefect keerde op zijn besluit echter niet terug : het was misschien de verfransing te ver willen drijven. Zo de cijfers juist zijn, kon het (nog in hoofdzaak tot de buitenbevolking beperkt) publiek de evolutie niet volgen. Na het vertrek van de Franssen, zal de « Gazette van Gent » opnieuw in het Vlaams verschijnen.

HET LETTERKUNDIG LEVEN

Te Gent werd, in 1805, een « Société de Littérature » gesticht waarvan het doel was « de beoefening van de taal die deze van alle naties ge-

(89) VANDERHAEGHEN, *o. c.*, deel V, bl. 12/13.

(90) Brief aan de prefect, 3 Februari 1811 A. R. Gent, Schelde, lias 368.

(91) Zie over dit alles A. R. Gent, Schelde, lias 368, pp. 145/147, 148, p. 157.

(92) A. R. Gent, Schelde, lias 368, bl. 141/142.

worden is te verspreiden ». In de verschillende secties hield men zich bezig met letterkunde, wetenschap en kunst; voordrachten werden er gegeven over rhetorica, grammatica en geschiedenis; men las er de Franse dag- en weekbladen. Vlamingen en Fransen die zich voor het geestelijk leven interesseerden, kwamen er samen: onder de leden vond men, om slechts enkele namen te noemen, Lesbroussart, Richard, Deschamps en Lefourniers, leraars aan het lyceum, Kluyskens, leraar aan de school voor geneeskunde, Baten, Bombeck en Grimiaux, onderwijzers, C. Rosselt, handelaar, Bertrand, Leduc, Pyn, Nicaïsse, Pollet, Waldack en Vansyngel, bedienden bij handelaars, Mabilde en Van de Vyver, papierfabrikanten, Tinel, Coussement, Croquet, Versluys, Ryckaert, bedienden der administratie, Piogey en F.Coussement, klerken van notarissen, Dujardin, boekhandelaar, Cambier, chirurg, Facon, rentenier, Jouhaud, letterkundige, Hellebaut, advocaat, Norbert Van Aken, raadslid bij de prefectuur en anderen. Daarenboven woonden een groot aantal studenten, bedienden van de verschillende takken der administratie of van handelaars de avondlessen bij⁹³.

In 1812 werd het gezelschap der Fonteïnisten met de goedkeuring van de regering heropgericht, ditmaal met een nieuw programma. De overheden wilden « het gebruik van een taal welke *Vondel* en *Cats* beoefend hebben niet uit onze letteroefeningen verbannen, maar zij hebben tevens gewild dat het Gezelschap het vooruitschrijden van het Frans, dat van dag tot dag meer een algemene, meer een *Europese* taal wordt, zou bevorderen ». In 1812 werden nevens prijzen voor Vlaamse voordrachtskunst en poëzie, prijzen voor Franse voordrachtskunst en poëzie uitgereikt⁹⁴.

Zo vormen zich in Gent kringen waar ontwikkelde Vlamingen en Fransen samenkomen, waar men letterkunde en dichtkunst bespreekt, waar men Franse dagbladen en boeken leest, waar men tenslotte Franse poëzie beoefent. Ook zien wij, na 1800, een kern Franstalige letterkundigen en dichters tot stand komen. In 1803 verschijnt een *Annuaire poétique de la ville de Gand*⁹⁵ die verzen bevatte van N. Cornelissen, Couret-Villeneuve, Ferrary, Lesbroussart, Ch. de Nieulant, Em. Van Aken, C. Van Bommel, J. Roelants, Ch. Malingreau en anderen, zowel Gentenaars als te Gent gevestigd Fransen. Nadien verscheen ieder jaar een poëtische almanak die werken bevatte van dichters uit het departement. De prefect was van oordeel dat « er zich onder hun werken bevinden die kunnen wedijveren met deze van onze aannemigste dichters. Zo al deze werken niet dezelfde graad van volmaaktheid bereiken, moet men de auteurs de moeite die ze genomen hebben te schrijven in een taal die de hunne niet is ten goede duiden; deze inspanningen komen steeds de verspreiding van deze taal in een land waar zij eens de nationale taal moet worden, ten goede »⁹⁶.

(93) A. R. Gent, Schelde, lias 334.

(94) CORNELISSEN (N.) *De l'Origine, des Progrès et de la Décadence des Chambres de Rhétorique, établies en Flandre*. Gent, F. Begyn (1812), bl. 31/32

(95) Zie *Journal de Commerce de Gand*, 1 October 1803.

Deze eerste opbloei van een letterkundig leven te Gent wordt in treffende bewoording beschreven in een in het Frans gehouden voordracht die Wallez in 1811 voor het gezelschap der Catharinisten te Aalst hield: terwijl het Frans voor ons in de XVIIIe eeuw een vreemde taal was, «zijn wij het die (sedert de aanhechting bij Frankrijk) voor het eerst getracht hebben ze te gebruiken voor werken op allerhande terrein die sedertdien verschenen». En Wallez verwijst naar werken over geschiedenis, oudheidkunde, rechtswetenschap, fysieke en mathematische wetenschappen, medecijnen en chirurgie (de werken van Kluyskens b.v.), vertalingen van vreemde werken (Kluyskens' vertaling van Darwin's «Zoönomie») die inwoners van Vlaanderen in het Frans schreven. De Bast die, uit Frankrijk afkomstig, leraar werd aan het Theresiaanse college, was als schrijver een voorbeeld voor de Gentenaars. Hij vond navolgers als Lesbroussart die de Romeinse oudheid bestudeerde, M. A. De Grave die aan philologie deed, Solvyn die een in Europa beroemd relaas van zijn reistocht naar Indië schreef. Anderen doen de preekstoelen of de tribunalen van de taal van Massillon en Daguessau weerklinken. Anderen nog, door de Musen geïnspireerd, verenigen de «Franse geest met de vreemde oorspronkelijkheid» en wijden zich aan poëzie⁹⁷. Gent gaat deel nemen aan het Frans letterkundig leven.

HET FRANS EN DE SOCIALE KLASSEN

1. De armere klassen

Het pauperisme nam bij het einde van het oud regime onder de volksklasse steeds toe: de economische crisis tussen 1794 en 1798 verergerde de toestand nog⁹⁸. De verkoop van «nationale goederen» kwam de burgerij ten goede⁹⁹, terwijl de boeren er weinig voordeel uit trokken. De algemene toestand der boerenbevolking onderging weinig verandering in de Franse tijd¹⁰⁰.

Omstreeks 1800 neemt de industriële ontplooiing een aanvang; de beschikbaarheid van nieuwe kapitalen en de uitbreiding van het afzetgebied, dat nu het ganse Keizerrijk omvatte, vervormde, onder de impuls van Lieven Bauwens, op een paar jaar de ganse katoennijver-

(96) Rapport aan de Minister van Binnenlandse Zaken, 1 Messidor jaar XIII, bl. 57/58 in A. R. Gent, Schelde, lias 1676.

(97) *Recueil de Poèmes Couronnés par la Société Littéraire dite des Catharinistes, a Alost département de l'Escaut, dans sa séance du XIV janv. MDCCCX.* Gent, P.F. De Goesin-Verhaeghe, 1810 (Bibl. Univ. Gent, G, 3127) bl. 8/11.

(98) PIRENNE (H.) o. c., deel VI, bl. 154/157.

(99) O. c., deel VI, blz. 159.

(100) O. c., deel VI, blz. 170-171.

(101) VAN WERVEKE (H.) *Gand. Esquisse d'histoire sociale.* Brussel, La Renaissance du Livre, 1946 (Collectie NOTRE PASSE, vijfde serie, nr. 3), bl. 111-113.

heid te Gent. Gevolg hiervan was de vorming van een stedelijk proletariaat, gepeupel van door physische en morele ellende ontaarde werklieden : de lonen waren zeer laag. In 1810 brachten de Engelse blocus en de oververzadiging van de markt een ernstige crisis teweeg : men moest de twee derden der werklieden afdanken, en de lonen werden gehalveerd ¹⁰¹. Samen met de buitenbevolking miste deze klasse, die de meerderheid der bevolking uitmaakte, alle onderwijs : in 1801 waren in het Schelde-departement slechts 143.593 inwoners op 602.072 geletterd ; het zij 76% ongeletterden ¹⁰². Slechts weinigen genoten school-onderricht, en dezen leerden dan nog ten hoogste hun naam correct schrijven en wat Vlaams lezen. Bijna nooit leerden zij er Frans..

Bij deze klasse zou de verfransing dus afhangen van het rechtstreeks contact met Fransen en franssprekenden : welnu de massa had er geen, of weinig, met Franse ambtenaren, magistraten en handelaars. Zij had er waarschijnlijk meer met de soldaten, die in de stad talrijk waren en dikwijls bij de inwoners inkwartierden. Kunnen wij daar iets uit besluiten voor het veldwinnen van het Frans? Wij geloven het niet : vele onder deze soldaten waren zelf vreemdelingen en spraken met moeite een paar woorden Frans ; in 1800 sprak trouwens drie vierden der Franse bevolking niet het Frans, maar hun lokaal dialect, dat er dikwijls sterk van afweek ; tenslotte, de ervaring van verschillende oorlogen heeft ons getoond dat het contact met bezettingstroepen slechts een tijdelijke en onbeduidende invloed uitoefent op het taalgebruik der bevolking.

Tenslotte schijnt de factor die het meest bijdroeg tot de verfransing van de lagere volksklasse (in de stad zowel als op het platteland) de lichte in het Franse leger geweest te zijn ; het waren bijna uitsluitend deze klassen die men tot de dienst opriep, daar rijkere gewoonlijk plaatsvervangers konden betalen. Niettegenstaande het groot aantal dienstweigerers en deserteurs, vervoegden een groot aantal volksmensen het leger : het was voor hen een goede gelegenheid om tenminste de beginselen van het Frans te leren ¹⁰³.

2. De meer gegoede klassen

a) de lagere burgerij

Beter dan statistieken zal Karel Broeckaert's « Den Jongen Tobias », die de zeden der Gentse lagere burgerij na 1793 schildert, ons toelaten de verfransing van deze klasse na te gaan. De tegenstelling tussen de oudere en de jongere generatie wordt hier verpersoonlijkt in deze van

(102) BONENFANT (P.) *Le Problème du Paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime*. Brussel, 1934, bl. 65.

(103) Over het algemeen zie VERHAEGEN (P.) *o.c.*, deel V, bl. 76-83 — Waardevolle inlichtingen wat betreft de invloed van de militaire dienst op het taalgebruik van Westvlaamse soldaten zijn te vinden in de soldatenbrieven die DESMET (J.) gepubliceerd heeft in BIEKORF, jaarg. 1932-33.

Gijsken en Tobias. Gijsken is een kleine bezitter¹⁰⁴, met behoudsgezinde gedachten, geestelijke zoon van de Dominicanen die het leven van de middenstand beheersen¹⁰⁵. Hij staat wantrouwig tegenover elke intellectuele ontwikkeling: « Dame ondertusschen een Gazette leest, en 's Zondags nèn historie Boek of *Cats*, ik kan dat wel lijen, maar ik veur mij, veur al de Boeken die in de weereld zijn en zoê 'k geen spelle verletten »¹⁰⁶. Hij kent geen Frans. Hij staat tegenover Bitterman en Deugdelyk Herte, meer vrijzinnige geesten, die de vooroordelen aanvallen en Voltaire, Diderot, Payne, Molière, en de Franse XVIIIe eeuwse filosofen lezen¹⁰⁷.

Nochtans zal Gijsken aan zijn zoon, die hij naar de school van Meester Teerling¹⁰⁸ zendt, een meer verzorgde opvoeding geven. Gijsken zal er fier op gaan dat zijn Tobias « begint God lof, frans en vlaems te schrijven gelijk nèn Goliath »¹⁰⁹. Tobias zal zich trouwens emanciperen en Voltaire en Rousseau lezen, kritiek uitoefenen op clerus, vooroordelen en zeden¹¹⁰.

Het kapittel « Den Citoïen » toont ons twee Franse soldaten die inkwartiering komen zoeken bij Vader Gijs. Deze laatste spreekt geen woord Frans en doet beroep op zijn zoon « met het weynig dat hij koest »¹¹¹. Tobias' kennis van het Frans is grotendeels uit boeken geput: zijn woordenschat komt grotendeels uit woordenboeken. Hij vertaalt het « zegt hunder nèn keer dat 'k niet en weet waer hunder steken » door « il dit Citoïn qu'il ne sait pas où vous piquer », wat tot een uiterst komisch misverstand aanleiding geeft. Hij vertaalt « zegt hunder van... dat 'k geen menschen en ben die hunder kwaad wille » door « il ne veut pas votre mal », en « dat 'k ik mé mijnen hellebogen in 't gotgat gevallen ben » door « il a tombé hier avec son arc d'enfer dans un trou de Dieu »¹¹². Wat Tobias dus ontbreekt is de practijk van het Frans, wat wel bewijst dat hij met Franse soldaten en burgers weinig of geen contact had.

b) Handelaars

Bijna allen, uitgenomen de lieden van lagere sociale rang (zoals kleine winkeliers) zijn het Frans machtig. De afzondering die door de

(104) BROEKAERT (Karel) *Den Jongen Tobias*, met Inleiding en Aanteekeningen van DR. A. JACOB. Antwerpen, De Sikkel, 1924 (Spectatoriale Geschriften, II) bl. 162.

(105) *O. c.*, inleiding, bl. XII.

(106) *O. c.*, bl. 122.

(107) *O. c.*, bl. 5/8

(108) *O. c.*, bl. 20.

(109) *O. c.*, bl. 24.

(110) Hij bemerkt „hoe ongemakkelijk en bekommerlijk het is alleen aen zijn Moederspraeke geborneert te blijven, naementlijk in dezen tijd, dat de vlaemsche taele min en min gesproken word', en dat'er zoo veel menschen in 't land zijn, die ze niet verstaan nog leeren kunnen" (*o. c.*, bl. 126).

(111) *O. c.*, bl. 127.

(112) *O. c.*, bl. 127/8.

politieke omstandigheden tussen 1795 en 1814 werd veroorzaakt, versterkte nog onze banden met Frankrijk, aangezien wij op de Franse markt aangewezen waren. Dit bracht meer direct contact tussen onze handelaars en hun Franse collegas, en talrijk waren de Vlamingen die zich naar Frankrijk begaven om er handel te drijven. Een voorbeeld: Joan Tousseyn bestuurde een huis dat in Vlaanderen beroemd was om zijn witte wijn uit Tours. Hij zond zijn twee zonen op reis naar Parijs en Tours tussen 28 October en 23 December 1795; zij deden er zaken met wijnhandelaars, bezochten de opera, schouwburgen en bals, en kochten er boeken ¹¹³.

c) De adel

Terwijl de adel zich, tijdens de revolutionnaire periode, uit het openbaar leven terugtrok, begon hij, onder Napoléon, weer deel te nemen aan het sociale leven. Trouwens na 1800 herleeft het gezelschapsleven der hogere klassen: te Gent richt de prefectuur bals in ¹¹⁴. In 1810 worden er tijdens drie wintermaanden iedere week bals gegeven waar «de oude adel, de handelaars, de ambtenaren der verschillende administraties en de militairen uitgenodigd worden. De officieren die tijdelijk in de stad verblijven, ontvangen uitnodigingen... Men kan zelfs zeggen dat wat hier een Franse naam draagt deze bals animeert en opwekt» ¹¹⁵. Napoléon roept leden van de adel (en van de hogere stedelijke burgerij) tot hoge administratieve functies en tot militaire titels, hij verheft ze tot het Legioen van Eer en tot de Keizerlijke Adel ¹¹⁶. Tijdens de Oostenrijkse periode was de adel reeds verfranst; weinig moest hij nog leren wat betreft kennis van het Frans: gelegenheid werd hem alleen geboden zijn taal te verfijnen door contact met Fransen uit Frankrijk.

d) De clerus

De revolutionnaire periode, die gekenmerkt werd door een onverbidelijke vervolging van de clerus, bepaalde de uitwijking van de hogere clerus en dwong de lagere clerus in het verborgene te arbeiden. De priesters hielden zich vooral op het platteland schuil en zo werden de banden tussen clerus en volksmassa nog versterkt ¹¹⁷, wat een deelneming van de clerus aan de verfransing, die de hogere klassen meesleepte, belette.

Het Concordaat bracht meer rust en stabiliteit, ook op geestelijk terrein. Te Gent benoemde men Franse bisschoppen: Mgr. Fallot de Beaumont, later Mgr. de Broglie, en, tijdens de hechtenis van deze

(113) CLAEYS (P.) *Voyage de Deux Gantois à Paris et à Tours en 1795*, in *MESSAGER DES SCIENCES HISTORIQUES DE BELGIQUE*, deel LXVIII, 1894.

(114) VERHAEGEN (P.) *o. c.*, deel IV, bl. 639/644.

(115) Brief van de prefect, 4 November 1811. A. R. Gent, Schelde, lias 334.

(116) VERHAEGEN (P.) *o. c.*, deel IV, bl. 192.

(117) PIRENNE (H.) *o. c.*, deel VI, bl. 102/108.

laatste, de dienstdoende bisschop de Brue. Buiten de vicaris-generaal Lesurre en de abbé de Pazzis werden geen andere Franse geestelijken in het bisdom Gent benoemd.

Weinig verandering dus in de samenstelling van de Vlaamse clerus : Mgr. de Beaumont schreef wel aan Minister Portalis dat hij besloten had een gedeelte der seminaristen naar Parijs en Lyon te zenden om België zo snel mogelijk te verfransen¹¹⁸, maar dit plan werd niet ten uitvoer gebracht.

Sedert 1794 bestonden er geen seminaries meer : men moest denken aan het oogenblik waarop de oud geworden clerus door jongere elementen zou moeten worden vervangen. In 1804 werden dus seminaries opgericht, die de prefecten alleen wilden ondersteunen op voorwaarde dat « hun de keuze der professoren voorbehouden bleef, wat zou toelaten uitsluitend Frans en als bestuurders der seminaries te benoemen »¹¹⁹. Dit was zeker niet overal het geval : zo werd te Gent het seminarie, dat op 5 November 1805 geopend werd¹²⁰, bestuurd door een Vlaming, priester Van Hamme. In 1806 werd ook te Gent een klein seminarie opgericht waar men vooral godsdienst en Latijn onderwees. De Fransman Dominique Annoqué werd er tot leraar van syntaxis en grammatica benoemd¹²¹. Na een vijftal jaren werd dit klein seminarie, ten gevolge van moeilijkheden met Napoléon, gesloten¹²².

Kortom, de clerus bleef, als stand, weerbarstig tegenover alle verfransing. Hij bleef dichter bij het volk staan dan bij de ontwikkelde klasse. J. F. Willems zal er in 1824 de nadruk op leggen dat hij : « in die algemeene neêrslagtigheyd omtrent het beoefenen der nederduytsche proza minder deelde. De moedertaal bleef door de zelve manmoedig gehandhaafd... In al de kerken en godsdienstige gestichten waer men, vóór 1793, het geestelijk onderwijs in het nederduytsch genoot, wierd ook, ten jare 1814, nog uytsluytelijk in die tael onderwezen »¹²³. Overal preekte hij en onderwees hij de catechismus in de volkstaal, die aldus met de godsdienst verbonden scheen.

e) De vrouwen uit geode middens

De mode komt nog van Parijs, dat slaafs nagevolgd wordt. Zo plaatst in 1803 Pascal, een haarkapper uit Parijs, een bericht in een Gents dagblad : hij heeft vernomen dat het gerucht de ronde deed dat hij Gent zou verlaten ; hij loogenstraft dit gerucht. Hij houdt zich vooral bezig met vrouwencoiffures, en ontvangt iedere dag bericht van de beste Parijse kappers over alle veranderingen die zich in de mode voor-

(118) COOPMAN-BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*. Eerste deel, 1787-1844. (Kon. Vl. Acad. voor Taal- en Letterkunde) bl. 7 n° 18.

(119) VERHAEGEN (P.) *o. c.*, Deel IV, bl. 389, nota I.

(120) *O. c.*, Deel IV, bl. 390/392.

(121) A. R. Gent, Schelde, lias, 1887.

(122) VERHAEGEN (P.) *o. c.*, deel IV, bl. 624/625.

(123) WILLEMS (J. F.) *Verhandeling over Nederduytsche Tael- en Letterkunde opzigtelijk de zuydelijke Provinciën der Nederlanden*. Antwerpen, Schoeseters, 1819-1824, 2 dl. (Bibl. Univ. Gent, H. 280). Deel II, bl. 239.

doen¹²⁴. Talrijk zijn ook de Parijse huizen die, ieder jaar, een afgevaardigde naar Gent sturen met de laatste snuffjes op hun gebied¹²⁵.

BESLUIT

Door de vereniging met Frankrijk kon het Frans rekenen op de steun van twee nieuwe factoren, die in aanzienlijke mate tot het verspreiden van die taal bijdroegen.

Vooreerst, wordt het Frans, voor de eersle maat openlijk door de overheid ondersteund. Deze voert een taalpolitiek, neemt een serie maatregelen om die taal in de verschillende sectoren van het openbare leven in te voeren. Omstreeks 1800 zal zij er ingelukt zijn het gebruik van die taal in de verschillende domeinen van administratie en gerecht door te drijven; nergens ontmoet zij *bewuste* tegenstand. Het Frans wordt eveneens voertaal in de onderwijsinstellingen die de overheden in Vlaanderen opricht hebben. Na 1807 wordt het Vlaamstalige toneel uit de steden verbannen. In 1810 zijn de dagbladen te Gent tweetalig en zijn de Vlaamse bladen afgeschaft.

In die sectoren wordt de taalpolitiek met merkwaardige standvastigheid en volharding doorgevoerd. Op andere gebieden hebben de overheden, zonder een strikte taalpolitiek te voeren, het Frans door een aantal maatregelen ondersteund: door de steeds talrijker wegingen van de censuur, na 1810, om Vlaamse werken te laten drukken; door bezoldiging voor de primaire onderwijzers die in staat waren het Frans te onderwijzen.

Anderzijds zal het rechtstreeks en langdurig contact tussen Fransen en Vlamingen een nieuwe impuls geven aan het veldwinnen van het Frans te onzent. Na 1800 zal de Vlaamse adel deelnemen aan het gezelschapsleven van de Franse elite te Gent en er de gelegenheid vinden zijn taal te verfijnen. Ambtenaren en bedienden van bestuur en gerecht zijn in voortdurend contact met Franse ambtgenoten die geen andere taal spreken. Leerlingen van centrale scholen, lycea, scholen voor geneeskunde en rechten werden gevormd door leraars die geen Vlaams kennen. Hotelhouders en caféhouders zien hun huizen bezocht door Franse soldaten en burgers, met wie zij zich in het Frans moeten onderhouden. Handelaars zijn in betrekking met Frankrijk en met Franse collegas. De lagere burgerij, de ambachtsslieden en de volksklasse trekken minder nut uit het contact met Franse soldaten te onzent, die hen ten hoogste enkele spreekwijzen en termen leerden. Een groot aantal jongeren die tot deze klassen behoorden hebben als soldaten in het leger van Napoleon gediend: allen hebben er militaire uitdrukkingen en woorden van algemeen gebruik geleerd; velen waren, bij de terugkeer in hunnen haardsteden, in staat Frans te verstaan; de meest begaafden kwamen er zelfs toe Frans te lezen en te schrijven.

(124) *Jornal de Commerce de Gand*, 28 Mei 1803.

(125) Zie voorbeelden in NEVE (J.), o. c., bl. 315/316.

*

Die nieuwe factoren die het veldwinnen van het Frans in aanzienlijke mate in de hand werken, mogen onze aandacht niet afwenden van de sociale toestand die, wij zagen het in een vorig artikel, de taaltoestanden bepaalt.

Welnu, sedert 1793 vormt zich in België een nieuwe leidende stand. De burgers, « gelijk voor de wet », onderscheiden zich nog slechts door hun bezigheden of hun fortuin. Adel en clerus verliezen de geprivilegieerde positie die de hunne was vóór 1793. Tussen 1793 en 1800 trekt de adel zich terug uit het openbare leven. De verkoop van nationale goederen verarmt de clerus en verrijkt niet de boeren die, uit godsdienstig vooroordeel, weigerden ze aan te kopen maar financiële speculanten die, om hun bezit te behouden, met de Franse overheden zullen samenwerken. Vooruitstrevende intellectuelen en ambtenaren hebben een schitterende carrière in het vooruitzicht zo zij zich bij het nieuw regime voegen. Onder Napoléon vindt het teveel aan werkkrachten die de landbouw voortbracht een uitweg in de nieuwe industriële bedrijven in de steden: ook die industriëlen zullen voor het regiem gewonnen zijn.

Onder het Keizerrijk versmelten al deze elementen. Na 1800 verdwijnen de democratische tendenzen en neemt de maatschappij een censitair karakter aan. Enkel de censitaire klas heeft stemrecht, neemt deel aan het bestuur en regering, zij alleen geniet van de gunst der overheden.

Deze leidende klas die bestond uit het gedeelte van de adel dat voor het nieuw regime gewonnen was, uit officieren, handelaars, industriëlen en speculanten, ambtenaren, personen die een vrij beroep uitoefenen, en (op het platteland) welstellende boeren, scheidt zich af van de grote volksmassa wiens toestand, in 1815, nog even armoedig als tijdens het oud regime zal zijn. Uit deze massa rukken zich de ambachtslieden en de lagere stedelijke burgerij los die, in zekere mate, deelnemen aan het leven van de leidende klasse en die zich, in alle geval, van het volk trachten te onderscheiden.

Welke is nu de weerslag van deze sociale ontwikkeling op de taaltoestanden?

Deze censitaire klas, die toonaangevend was, verfranste zich in haar geheel tijdens de Franse periode: ten dele uit sympathie met het regime waaraan zij haar opkomst te danken had, ten dele uit eigenbelang, in de mate waarin zij een rol wilde spelen in het sociale leven.

De *generatie 1780*, die nog in scholen van het oud regiem opgevoed was, moest zich aanpassen aan de nieuwe omstandigheden waarin zij zich nu geplaatst zag. Bij de adel had het Frans niet veel veld meer te winnen. Geen enkele staatsambtenaar kon, na 1796, die taal nog langer ignoreren: de staatsambtenaren lazen, schreven en spraken voortdurend Frans. De welstellende burgers en kleine bezitters

die de overheid tot meiers, adjuncten, raadsleden, juryleden van tribunalen benoemden moesten ook op de duur Frans leren, evenals de handelaars. In deze verschillende standen en beroepen is het de algemene tendenz om het Frans te gebruiken: hier en daar zal men nog wel mensen aantreffen die het Frans nog onvoldoende of in het geheel niet kenden: doch die waren zeker niet toonaangevend in de nieuwe omstandigheden en werden dan algemeen als « verachterd » beschouwd. Enkel de clerus maakt op deze tendenz een uitzondering: hij leefde in nauw contact met de Vlaamse volksmassa, en stond trouwens afkerig tegenover het Frans, taal van de anticlericale propaganda.

De *generatie van 1800* groeide in een gans andere atmosfeer op: het land was sedert 7 jaar door de Fransen bezet, het was bij Frankrijk ingelijfd. Het Consulaat bracht orde en veiligheid terug. Geen gebeurtenis, geen hoop wekte in België het idee op dat verandering in die toestand zou kunnen intreden. Aan velen moest de annexatie definitief toeschijnen. Degenen die de middelen bezaten en de ambitie koesterden om hun kinderen op een carrière voor te bereiden, oordeelden het noodzakelijk hen Frans te laten leren: in de stad stond die taal op het programma van de primaire scholen en van sommige particuliere scholen, en maakte zij een hoofdbestanddeel uit van het onderwijs op secundaire scholen en pensionaten. In de lycea en scholen voor geneeskunde en rechten, die onze toekomstige ambtenaren, magistraten, dokters, officieren en advocaten vormden, werd in het Frans onderwezen, de lessen werden er gegeven door Franse leraren, die liever dan zich er toe te beperken hun leerlingen correct te leren Frans schrijven en spreken, overeenkomstig de voorschriften van Napoléon, trachtten « de herinneringen die in de ziel van de overwonnen het nationaal gevoel zouden kunnen levendig houden uit te roeien » en van hun leerlingen kleine Fransen te maken. Een op die manier opgevoede elite zal zich Frans voelen en het Vlaams, dat niet meer onderwezen werd, misprijzen.

Ook drong het Frans, langs het onderwijs, door bij klassen die het vóór 1800 niet bereiken kon: een zeker aantal kinderen van ambachtslieden en uit de lagerij burgerij, wij zagen het reeds, kreeg de gelegenheid die taal te leren in de primaire scholen en in zekere particuliere scholen. Zelfs kinderen van werklieden en behoeftigen leerden die taal soms op school. Dit vormde echter nog een grote uitzondering.

Uit dit onderzoek kunnen wij enkele besluiten trekken.

1. Het is verkeerd de taalpolitiek der Franse overheden *in abstracto* te beschouwen. Wij hebben kunnen vaststellen dat het de bedoeling van die politiek was om de nieuwe burgerij te verfransen, en daarin is zij ook gelukt ¹²⁶.

2. De Franse overheden hebben er nooit ernstig naar gestreefd het volk te verfransen. Trouwens, tijdens deze periode werd het volk nog in alle opzichten als een passieve massa beschouwd. In een toestand van uiterste materiële nood verkerend, zonder degelijk onderwijs, zonder cultuur, bleef het volk zijn lokaal dialect spreken, dat zich door de macht der gewoonte in stand hield. De enkelingen die Frans kenden, waren er een grote uitzondering.

3. Merkwaardig is de verfransing van de censitaire of kiesgerechtigde klasse. De opkomst van de burgerij was het resultaat van een verbeterde sociale strijd met de geprivilegieerde adel. Op cultureel gebied gaf zij nochtans aanleiding tot een restauratie: na 1800, als de adel zijn plaats herneemt in het sociale leven, worden de waarden, die bij de adel golden, door de censitaire klasse overgenomen. Het Frans verspreidt zich dus, zoals vóór 1793, via het mondaine leven, de bals, de mode en de schouwburg, met dien verstande dat de kring der personen die aan dit mondaine leven deelnemen nu veel uitgebreider is.

4. Kenmerkend voor de burgerij is nochtans het belang dat zij, in de orde der sociale waarden, aan de cultuur hecht. Die tendenz was reeds latent aanwezig bij de burgerij van het oud regime en ontwikkelt zich nu. Een intellectueel, wetenschappelijk en letterkundig leven ontplooit zich te Gent, en drukt zich in het Frans uit: talrijke Franse boeken verschijnen, een Frans letterkundig gezelschap wordt gesticht, Kluyskens geeft een geneeskundig tijdschrift in het Frans uit, wetenschapsmensen publiceren hun werken in het Frans. Een kring Frans-talige dichters en prozaschrijvers publiceren er regelmatig hun werken.

5. Het Latijn verdwijnt uit het middelbaar en hoger onderwijs. De ouders houden er trouwens niet meer aan dat hun kinderen die taal leren, daar zij niet meer nuttig is. Enkel in het seminarie en in het klein-seminarie werd aan het onderwijs van het latijn nog een belangrijke plaats ingeruimd: die gestichten bestonden evenwel slechts tussen 1806 en 1815, en oefenden dus weinig of geen invloed uit op de vorming der nieuwe generatie.

6. Het Vlaams werd niet meer onderwezen (in de officiële scholen), of althans verwaarloosd. Door de regering werd het beschouwd als een dialect dat een hinderpaal voor de vooruitgang was. Door de overheden en door de censitaire klasse werd het misprezen als een bewijs van onwtendheid en boersheid. Niemand meer trachtte die taal nog correct te spreken of te schrijven: personen die tot alle sociale klassen behoorden ontleenden schaamteloos woorden en wendingen aan het

(126) Wij bedoelen natuurlijk niet dat dit van 1793 af reeds zo was, vermits de vorming van die taalpolitiek parallel loopt met de overgang van de democratische naar de censitaire tendenzen der Franse Omwenteling tussen 1793 en 1800.

Frans¹²⁷. Geen sentimenteel instinct, geen collectieve wil dreef er toe die taal te beoefenen. Na 1810 publiceerde men geen Vlaamse dagbladen meer, men drukte steeds minder Vlaamse boeken, de gezelschappen van rhetorica verdwenen de ene na de andere. Het Vlaams werd verbannen uit de administratie, het gerecht, de school, het gezelschapsleven. Enkel de clerus bleef die taal getrouw.

Zodoende kunnen wij de evolutie der taaltoestanden beter begrijpen. De taalpolitiek der Franse overheden kon slagen omdat zij op een realiteit voortbouwde: de tendenz die, vóór 1793, de adel (door overname van het Franse mondaine leven) en de burgerij (langs bewondering van het Franse geestelijke leven om) de Frans taal deden overnemen. In de nieuwe censitaire klasse (ontstaan uit de samensmelting van adel met de burgerij, met predomineren van het burgerlijke element) was de neiging reeds sterk aanwezig om het Frans over te nemen, ware het dan slechts om zich van de massa te onderscheiden en om de « standing » van de vroeger dominerende standen te bereiken. De taalpolitiek van de overheid en het direct contact met Fransen hebben hier dus vooral hun belang als *versterkende*, als *canaliserende* factor. Had die tendenz niet bestaan, dan ware die taalpolitiek waarschijnlijk grotendeels mislukt, zoals Willem I's taalpolitiek na 1819 zou mislukken.

De volksklasse bleef wel is waar het Vlaams getrouw, niet uit bewuste weerstand tegen het taalgebruik der hogere standen, niet uit nationaal taalpatriotisme, maar juist omdat ze alle cultuur miste.

Een bewuste tegenstand tegen de verfransing merken wij wel bij de clerus om godsdienstige, niet om nationale redenen.

Het Vlaams als cultuurtaal bleef slechts in zekere mate voortleven in de kringen der lagere stedelijke burgerij en der ambachtslieden, die wel geletterd waren maar noch over de gelegenheid, noch over de middelen beschikten om het Frans aan te leren. In die kringen blijft, wel is waar na 1810 in verzwakte mate (door de maatregelen der overheden), een zeker Vlaamstalig cultuurleven voortbestaan, in de vorm van Vlaamse bladen, godvruchtige boeken, almanakken, toneelvertoningen, gezelschapsleven. In die tussen het passieve volk en de heersende burgerij levende klasse ligt wel de grondslag waarop de Vlaamse beweging na 1840 kon voortbouwen.

---

(127) Het is ons wegens plaatsgebrek, onmogelijk hierop verder in te gaan. Wij verwijzen meer bepaald voor Gent naar de door DR A. JACOB uitgegeven geschriften van de Gentenaar K. BROECKAERT, *Den Jongen Tobias* (reeds vermeld) en *Borgers in den Estaminé* met Inleiding en Aanteekeningen. Antwerpen, De Sikkels, 1922 (Spectatoriale Geschriften, I): het loont de moeite de gallicismen die de auteur de verschillende in deze werken optredende personen in de mond legt naar de sociale stand of het beroep van deze personen te interpreteren.